ՄԱՍԵԱՑ ԱՂԱՒՆԻ

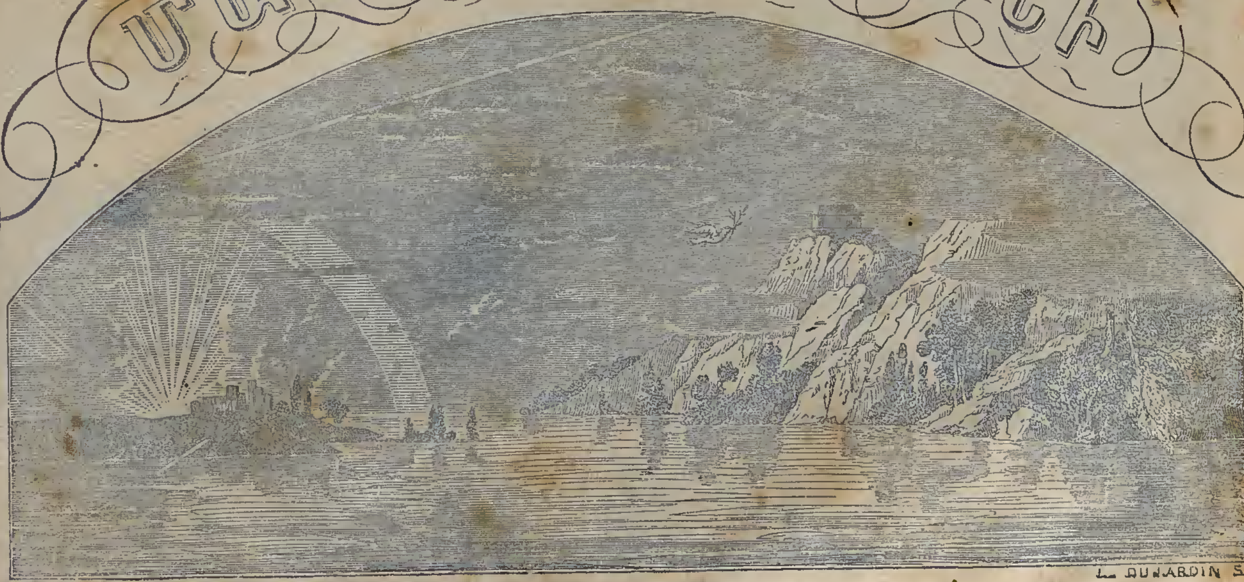

ԾԻԱԾԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՑ

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԹԻՒ Զ. — ՅՈՒՆԻՍ 1865.

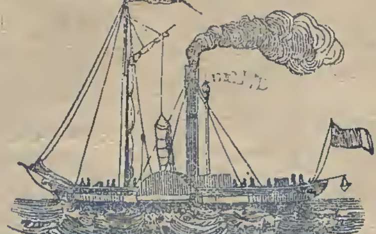

ԹԵՈԴՈՍԻԱ

—

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԽԱԼԻՊԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻ ԱԶԳԻՍ ՀԱՅՈՑ.

Ծիածան

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԹԵՄԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԵԱՆՑ.

ՑՈՒՇԻՍ 1865 ԱՄԻ.

ԹԵՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ

Մայիսի 8. — Գերապատիւ Տեղակալն Առաջնորդութեան վիճակիս, հետը առնելով Առաջնորդական Ատենիս անդամ՝ Շահինեան Տէր Դաւիթ քահանայն՝ ուղեւորեցաւ Ծովովի Նախիջեւան, եւ ի ճանապարհին այցելութիւն ըրաւ Կերչի Աղօթանոցին։ Ամսոյս 10-ին հասաւ ի Նախիջեւան, եւ սովորական հանդիսիւ Մայր Եկեղեցին մտնելէն եաքը՝ գնաց իրեն համար պատրաստուած ընակարանը, ուր դարձեալ ներկայացան իրեն քաղաքին իշխանաւորներուն մեծ մասը, եւ յետոյ եկեղեցականները։

Մայիսի 15. — Թիֆլիզու Ներսիսեան Հոգեւոր Դպրոցին հին աշակերտներէն նոքա՝ որ վայելած էին հանգուցեալ Ալամդարեան Յարութիւն վարդապետին վարժապետական խնամքը, գեղեցիկ երախտագիտութեամբ վառաւոր շիրիմ կանգնել տուին իրենց ծախիւքը այն բազմարդիւն անձին վրայ՝ որ թաղուած է Նախիջեւանի Սուրբ Խաչ վանքին եկեղեցւոյն հարաւակողմը։ Շիրիմը ձոյլ երկաթէ Խաչ է՝ գեղեցկազարդ ու վայելուչ ձեւով՝ բարձրկեկ պատուանդանի վրայ կանգնած, եւ չորս դին նոյնպէս երկաթէ վանդակապատ քաշուած։

Մայիսի 18. — Անդրէաս Սրբազան Արքեպիսկոպոսը, որ նշանակուած էր վերազնիչ հոգեւոր գործոց վիճակիս Նախիջեւանի եւ Պեսարապիոյ, ճանապարհ ելաւ Նախիջեւանէն, եւ դարձաւ Սթաւրոփոլի վրայէն ի Ս. Էջմիածին։

Մայիսի 24. — Գ. Առաջնորդը Նախիջեւանի եկեղեցական գործերուն վրայ պէտք եղած դիտողութիւնները 15 օրուան մէջ ընելէն եաքը, ճանապարհ ելաւ անկից շոգենաւով դէպ ի Թայղան, եւ 26-ին հասաւ ի Թէոդոսիա։

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՔ

ԵՐԿՈՒ ԽՐԻՄԵՑԻՈՑ ՄԷՋ 1863-ԻՆ ԵՂԱԾ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՄԸ.

Աղապապ. — Մասեաց Աղաւնին կարդացի՞ր։

Աղաճան. — Կարդացի ճանըս, ինչ կայ որ։

Աղապապ. — Ի՞նչ պիտի ըլլայ, Խալիպեան Ուսումնարանը փակուած չէ եղիլ է. հապա ինչ էր ան խապարն որ ամէն տեղ չալ եղիլ էր՝ Խալիպին դպրատունը փակուեցաւ տէյին։

Աղաճան. — Ա՛ռամ դուն ալ. միթէ չիգտե՞ս որ ամէն տարի ամէն Ուսումնարան յունիսի ետքերուն կփակուի, ու օգոստոսին առջի օրերը նորէն կբացուի։ Իշթէ Խալիպեան Ուսումնարանն ալ աս տարի ալ փակուած կըլլայ, ամա հէլպէթ որ նորէն կբացուի։

Աղապապ. — Զարմա՛նք. անպէս է նէ շատ մարդու ուրախութիւնը փորը մնաց՝ ասիս նէ։

Աղաճան. — Ասոր ինչո՞ւ կզարմանաս աղբար. դուն անոր զարմացիր որ ան դպրատունին մէջը զաւակ ունեցող աղաներ պիլէ տեսայ ես որ Խալիպեան վարժատունը եա փակուիլ է՝ եա աս օրերս պիտի փակուի ասելէն խանութէ խանութ կքալէին, ու աչքի լուս կուտային մէկմէկի։

Աղապապ. — Աս խուճուր բան. ճանըմ, ան վարժատունին փակուածէն ինչ փայտա կայ ան աղաներուն. իլլէ որ բաց մնացածը պիտի չուզենա՞ն մի որ հիչ ոչ չէնէ իրենց որդիքը ուսումները լըմընցունուն։ Փառք քեզ Աստուած, ինչ չէշիտ մարդիկ կան եղիլ է աշխարհքիս երեսը։

Աղաճան. — Անոր ալ պատճառը կայ ամմա ինչո՞ւս պէտք է, ինչ կասիմ՝ ինչ գէշ մարդ կըլլամ։

Աղապապ. — Ի՞նչ է նայինք ասոր պատճառը։

Աղաճան. — Չէ, ինչ պէտք է։ — Անցած օրը մէկուն խանութը ասոր կալաճին եղաւ, անպէս եօռուխսուզ բաներ լսեցի որ ես ամօթուս գետինը կանցնէի, ասոնները քահ քահ կխնտային։ Էնկ ետքը չդիմացայ, «Պէ աղբար՝ ասի, խաա մեր խելքին չիհասած բաներուն չխառնուինք չի. Խալիպեան դպրատունին փակուածէն իսէ՝ բաց մնացածը կամենանք նէ, ասպէս բաներ պէտք չինք ասինք, ու աստղ ալ ըլլայ նէ՝ մենք՝ Աստուած չանէ որ փակուի պիտի չասինք մի եա» ասի։ Անդիէն աղային մէկը ինչ ասէ աղէկ. «Հածէ Աղաճան, ասաց, Խալիպեան դպրատունին բաց մնալը քափիկով կըլլայ, խապա՞ր իս. Էյ, աս արալըխտա քափիկ մնա՞ց մի օրթալըխը. ամէն մարդ իրեն գլխուն վրան լալէն կեցիլ է. Թաթարը գնաց, չէկիրթկէն էկաւ, հալխին քօվը 200 քափիք չմնաց, 250 մանէթը ուսկից հանիմ ու տամ դպրատունին որ տղուս ուսում տան։ — Կնէրիս համարձակութեանս, աղա ասի. ես իմ կարճ խելքովս աս կասիմ որ թէ որ մենք տղոց ուսում տալուն խըյմէթը գիտնայինք նէ, մեր տնեցոց տարին մէկ քանի հատ մօտնի փխթաններ, ըշլաններ, կարխպալաններ, պուռնուզներ պակաս կանէինք ու մեր մախսումներուն աս մենծ զրկանքը չէր անէինք»։ Աղան աս խօսքը լսածին պէս՝ թրօւթը աւռաւ էլաւ տուն գնաց. երէկ նայիմ որ հետս խռովիլ է, խանութիս առջեւէն անցածիքէնը բարեւս ալ չառաւ։

Աղապապ. — Ասամ, ասպէսները քանի հատ ին որ . .

Աղաճան. — Է՛յ, հապա աս կարօղութիւնը ունեցող ալ քանի հոգի ունինք որ . . . Աղէկ որ ան Ուսումնարանին մէջ քառսուն յիսուն ալքատի տղաք ալ կան որ ձրի եկեղեցական փողերով կվարժուին, որն ալ Աղա Խալիպովին բաշօթին. չէնէ իմոր որ ան կիւզէլիմ Դպրատունը մինչեւ հիմա պէլքի փակուած

ալ էր. իլլէ թէ որ Նախջուանէն, Թիֆլիզէն, Ատէսէն, Ուլահ Պուղտանէն ու տահա ուրիշ հեռու տեղերէն սարկով աշակերտներ չգային։

Աղապաց. — Ամմա սալթ ըստակի սէպէպէն ալ չէ տահմ. մէկ քանի տղաք ու վարժապետներ խիստ գէշ բաներ ասիլ էին Դպրատունին համար։

Աղաման. — Էյ էտեւ ինչ եղաւ. դպրատունէն վարուած մարդը, աշկերտ եղիլ է, վարժապետ եղիլ է, հէլպէթ որ գէշ պիտի ասէ որ իրեն խապահաթները չիմացուին. ատ պէլի բան է ու. ատոր զարմանալ պէտք է որ։

Աղապաց. — Ես ինչ գիտնամ աղբար. անցած օրը Ռուս մեծաւորին մէկը ինծի կասէր որ երանի ձեզի որ անպէս մէկ Դպրատուն ունիք տէյին...

Աղաման. — Չէմ անպէս ալ է. անճա մեր աղգին տգիտութիւնն ու նախանձը տեսար մի դուն։ Տգիտութիւնը չիթողուլ որ աղէկ բանին խըյմէթը ճանչցուի. նախանձն ալ չիթողուլ որ մէկը աղէկ բանի մը ձեռք ղարնէ նէ՝ մէկալն ալ եարտըմ անէ. իշթէ անով մեր աղգն ալ ասպոյը կմնայ։

Աղապաց. — Ամ ալ լսեցի որ Խալիպեան Դպրատունին աշկերտները ինա կիմնազիային մէջ սորված տղոցը ռուսնակին պէս համարձակ՝ իսկ ռուսի պէս չին կարնալ եղիլ է կալաճի անելու.

Աղաման. — Ա՛տամ սէն տէ, ինչու պիտի չանին. խիստ աղէկ ալ ռուսնակ կսորվենան ու կալաճի ալ կանին։ Ամա իսկ ռուսի պէս չին խօսիլ եղիլ է. — անկից ինչ կելլէ. թող ռուսը նայի որ ռուսի պէս թէմիզ գիտնայ իրեն լեզուն. մենք հայ ինք նէ՝ էնկ առաջ հայի լեզուն, հայի հաւատքը, հայի պատմութիւնը պիտի չգիտնանք մի. էյ ցուցուր նայիմ ինծի, որ կիմնազիայի մէջ սորված հայը կայ որ աս բաներէն խապար ունենայ։

Աղապաց. — Խորդ գիտիս, ան ալ չէ նէ մեր տղաքը ռուսնակը հայնակէն աղէկ գիտին։ Թէոր հայնակէն ալայ մալայ վազ անցնելու միտք ունինք նը չիգտիմ, չէ նէ... Զէ աղբար, ես իմ որդուս ռուսնակ ու ֆռանցուզնակ սորված՝ խիստ ալ կուզիմ ամմա, հայնակը տահա աղէկ գիտցածը աւելի մախպուլը է։ Ախբռ մենք մէմը մեր լուս հաւատքովը հայ ինք, մէմալ մեր լեզուովը. լեզուն չգիտնանք նը՝ հէլպէթ որ հաւատքն ալ կմոռնանք, ժամէ ալ կպաղինք, էնճամը հայութենէն կելլինք, ռուս ալ չինք ըլլալ, չինկանայի պէս մէկ ազգ մը կըլլանք։

Աղաման. — Ամ ատպէս է ու կայ. անոր համար իմ խըթիս, մենք պէտք է որ Խալիպեան վարժատունին ալ՝ մեր ամէն ազգային դպրատուններուն ալ՝ խըյմէթը ճանչնանք, ու մեր տղոց պէտք եղած ուսումը հոն առնելատանք. ամմա կուզինք էղիլ է որ ռուսնակը տահա թէմիզ սորվենան. ան վարժատուններէն ելածներէն ետեւ ալ չինք մի կարնալ կիմնազիա տալու նացա, կամ թէ մէկ ուրիշ ռուսի Դպրատուն մը՝ որ հոն թէքմիլ անին իրենց ռուսնակը։ Հալխը ինչ կուզէ թող ասէ. բան հասկըցող մարդը հալխին կալաճիին չինայիլ, հապա իրեն որդուն ու ազգին ֆայտան ու զարարը հասկընալէն ետեւ՝ անոր կօրա ճամբայ կբռնէ։

Աղապաց. — Անպէս է նէ ես ալ գիտիս ինչ կասիմ ան հալխին. արիցէք աղբարներ, առաջ ան դպրատունին պէս մէկ ուրիշ դպրատուն մը բանանք ու ետքը կուզինք նէ ուրախանանք Խալիպի դպրատունին վակուելուն։

Աղաման. — Տեսար մի դուն կալաճիին շիտակը։

*

Ա Ռ Ա Կ.

Ա Ս Պ Ե Տ.

Մէկը կար՝ մէկը չըկար,
Թեթեւսոլիկ ասպետ մը կար.
Մըտածեց
Որ մեծամեծ
Դիպուածներ
Ու փորձանքներ
Գան անցնին իրեն գըլխէն
Ու քաջութիւնն յայտնի ընեն.
Արի ելլեմք երթամք ըսաւ պատերազմի ասպարէզ,
Կախարդներու ցուցանքներու ճեսը ջընջեմք աշխարհէս.
Զէնք ու զըրահ սարքեց հագաւ ըսպառազէն քաջի պէս,
Հրաման տըւաւ որ ձին բերեն կանգնեցընեն գուռն ի տես.
Բայց դեռ վըրան չըհեծած,
Ու սանձը ձեռքը չառած,
Միտքը դըրաւ որ առաջ ձիուս մէկ ճառ մը խօսիմ.
«Մըտիկ ըրէ ինչ կըսեմ, ով իմ ձիդ հաւատարիմ.
Սարեր ձորեր անցնելով, աչքըդ մինչեւ ուր կըտրէ
Պէտք է երթաս աներկիւղ, — ասպետական պատուէր է.
Մինչեւ շիտակ հասցընես զիս փառաց վեհ տաճարը.
Իսկ երբոր ես նըւաճեմ իմ թըշնամեաց ճամբարը,
Երկու երեք տէրութեանց յաղթէ այս իմ բազուկը,
Եւ ինծի հարս որ բերեմ Զինու կայսեր աղջիկը,
Քու աշխատանքդ ալ, ով քաջ, ես չեմ մոռնար այն ատեն,
Փառքէս բաժին կըհանեմ, թող ամէնքն ալ վըկայեն.
Քեզի համար ախոռ մը շինել կուտամ փառաւոր,
Ինչպէս ախոռ, — պերճ պալատ, եւ դուն մէջը թագաւոր.
Սմառն ալ քեզ արծելու դաշտեր կուտամ ահագին.
Մինչդեռ հիմա դուն հազիւ կառնուս հոտը վարսակին,
Եւ կըխըմես քու ջուրըդ պըղտոր հոտած ճահիճէն.
Իսկ այն ատեն
Դարի կըլլայ ուտելիքըդ,
Մեղրաջուրը խըմելիքըդ».
Այս ըսաւ մեր կըարիճը, ցատքեց հեծաւ իրեն ձին,
Զիւ ըրաւ եւ մըտակեց, արձակուրդ տըւաւ սանձին.
Հարցուր թէ ուր դիմեցին,
Կամ ուր թըռաւ Պեգասոսին այն թոռը. —
Ոչ ասդիս եւ ոչ անդին,
Այլ շիտշիտակ դընաց մըտաւ ախոռը։

ՔՈՒԼՈՎ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՔ

ԼՍԱԲԱՆ ԿԵՆՑԱՂՕԳՈՒՏ ԳԻՏԵԼԵԱՑ.

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ.

ԴԱՍ ԻԱ.

Գեդէոն 70 զաւակի տէր էր, բայց կերեւի որ անոնց մէկն ալ իրենց հօրը ոչ բարեպաշտութիւնն ունէր եւ ոչ կտրճութիւնը: Այս ալ խրատ է անոնց որ որդւոց բազմութիւնը մեծ բարեբաղդութիւն կհամարին, իսկ նոցա լաւ կրթութեանը վրայ ամենեւին հոգ չեն ըներ:

Գեդէոնի որդիքը իրենց հօրը աղէկութիւններէն զուրկ մնալէն ետքը այս դժբաղդութիւնն ալ ունեցան որ իրենցմէ մէկը Աբիմելէք՝ անգութ անզգամ փառամոլ մարդ լինելով, խելքը միտքը տուաւ դատաւոր ու թագաւոր ըսուելու. անխղճմտանք բռնաւոր մը դարձաւ, եւ իրեն եղբայրները բռնեց անգթաբար մորթել տուաւ. անոնցմէ պզտիկը միայն, որ *Յովաթամ* կըսուէր, փախաւ ազատեցաւ: Բայց ինքը Աբիմելէքն ալ իրեն պատիժը գտաւ: Ամուր աշտարակ մը կար Թեբէս քաղաքին մէջ. անոր բնակիչները Աբիմելեքին հնազանդիլ չուզելով՝ ներսէն կպատերազմէին Աբիմելեքին զօրացը դէմ: Աբիմելէք անխոհեմութեամբ գնաց այնչափ մօտեցաւ աշտարակին որ վերէն կնիկ մարդուն մէկը ջաղացքի քարի կտոր մը ձգեց գլխուն վրայ, ու՞գլուխը ջախջախեց: Աբիմելէք ալ այն մարդկանց մէկն է եղեր որ իրենց անպիտան վսրքովը մինչեւ իրենց վիզը անպատուութեան ու անարգութեան մէջ թաղուածներուն չնայելով, եթէ մէկը իրենց պզտիկ անպատուութիւն մ՚ալ ընելու լինի՝ կկատղին տակն ու վրայ կլինին, եւ ձեռքերնէն գայ նէ աշխարհս՚ալ տակն ու վրայ կընեն. ուստի մէկէն՝ աղաղակեց իրեն քովի կապարճակրին, «Նուտ ըրէ, թրով կտրէ գլուխս, ըսաւ. թող չըսեն ուրիշներն որ Աբիմելէքը կնկան մը ձեռքով սպաննուեցաւ»:

Գեդէոնէն ետքը երկու դատաւոր ալ հանեց Աստուած ետեւէ ետեւ՝ որ Իսրայէլացիքը ազատեն իրենց թշնամիներուն ձեռքէն. *Թոլղա* եւ *Յայիր*. բայց սոցա վրայ երեւելի գործ մը չպատմուիր: Ընդհակառակն կերեւի որ սոնք թոյլ ու իրենց հանգստութեանը նայող մարդիկ էին. ուստի Իսրայելացւոց թշնամիներն ալ համարձակ մտան Հրէաստան՝ ոտնակոխ ըրին: Այն թշնամեաց մէջ ամենէն աւելի զօրաւորներն եղան Ամոնացիք որ 18 տարի տիրապետեցին Հրէաստանի մէկ մասին:

Իսրայէլացիք տեսնելով իրենց յետին աստիճանի խեղճութիւնը, հասկըցան որ իրենց կռապաշտութեանն ու մեղքերուն պատիժն է որ կըքաշեն. վերուցին իրենց մէջէն կուռքերն ու ապաշխարեցին. Աստուած ալ *Յեփթայէ* անունով մարդը հանեց՝ զանոնք ազատող:

Այս Յեփթայէն գաղաադացի կտրիճ մի էր զոր իւր եղբայրները մէջերէն հաներ հալածեր էին՝ իրենց հարազատ եղբայրը չլինելուն պատճառաւ. նա ալ քանի մը իրեն պէս քաջ՝ բայց պարապ մարդիկ գլուխը ժողված, գնաց Ամոնացւոց տիրած երկրին մօտ ամուր տեղ մը հաստատեց իւր բնակութիւնն ու անկից ատեն ատեն կիչնար կզարներ կկողոպտէր Ամոնացիները. եւ ասով մեծ անուն հանեց թէ՝ Իսրայելացւոց մէջ եւ թէ Ամոնացւոց:

Իսրայէլացիք նեղը մտած՝ Գաղաադացւոց իշխաններուն ձեռքովը աղաչեցին Յեփթայեայ որ գայ իրենց զօրավար լինի, եւ Ամոնացւոց դէմ ելնէ պատերազմով: Յեփթայէ աղէկ գիտէր իրեն ազգին բնութիւնն որ մարդուս ոչ թէ քաջութեանն ու աշխատանքին կնային, հապա ո՛ւր տեղէն, ո՛ր ցեղէն, ո՛ր տնէն լինելուն, եւ ըստ այնմ կպատուեն կամ կանարգեն. ուստի ծանրէն քաշեց առջի բերան. մտքերնին ձգեց նոցա իրեն հետ ունեցած վարմունքը, եւ «ես ձեզի պէս կեղծաւոր ու անհաստատ մարդկանց զօրավար չեմ լինիր» ըսաւ: Երբ նոքա շատ վրայ տուին, խօսք ու երդմունք առաւ անոնցմէ որ պատերազմը յաջողութեամբ լմընցընելուն պէս՝ զինքը դատաւորական իշխանութեան մէջ հաստատեն:

Իսրայելացւոց զօրքերն ու ժողովրդեան գլխաւորները *Մասեփա* ըսուած տեղը ժողվուեր

էին: Յեփթայէ գնաց այն տեղն ու Գաղաադացւոց իշխաններուն հետ ըրած խօսակցութիւնը պատմեց. երբ նոքա ալ միաբերան խոստացան որ զինքն ընեն իրենց մշտնջենաւոր դատաւոր, Ամոնացւոց թագաւորին մարդ ղրկեց հարցուց թէ ի՞նչ իրաւունքով եկեր Իսրայելացւոց երկիրը մըտեր նստեր ես: Ամոնացիք ուզեցին հասկըցընել թէ այն երկիրը ատենով իրենցն էր. բայց Յեփթայէ յայտնի պատճառներով հասկըցուց որ սուտ ու անիրաւ էր նոցա պահանջմունքը, եւ պատրաստուեցաւ պատերազմի:

Արդէր քաղաքին քովը զարնուեցաւ Ամոնացւոց հետ, կոտրեց ջարդեց անոնց զօրքը. մնացածը հալածեց ցրուեց, ու 20 քաղաք առաւ ձեռքերէն: Այն փառաւոր յաղթութենէն ետքը Յեփթայէ մեծ ուրախութեամբ ելեր տուն կդառնար: Մէյմալ տեսնես՝ իրեն մէկ հատիկ աղջիկը, հետը իւր ընկերներէն մեծ բազմութիւն մը առած, թմբուկ զարնելով պարելով ու երգ երգելով առջեւն ելաւ: Յեփթայէ իւր սիրելի զաւակը տեսնելուն պէս, մէկէն ի մէկ մոռցաւ ըրած յաղթութիւնն ալ, բոլոր փառք ու պատիւն ալ. սաստիկ տրտմութեան ու ցաւի մէջ ընկաւ: Վասն զի պատերազմին ատենը թշնամիներուն վրայ յարձակելէն առաջ անխոհեմ ուխտ մը ըրեր էր որ եթէ Աստուած տայ՝ յաղթութեամբ տուն դառնայ այն պատերազմէն ետքը, իւր տնէն ո՛վ որ լինի առաջին իրեն դէմն ելլողը՝ Աստուծոյ ողջակէզ ընէ: Ուստի մէկ հատիկ աղջիկն որ տեսաւ, վրայի հագուստը պատռեց, առիւծի պէս մռնչեց քաջ մարդը եւ ցաւագին սրտով կանչեց. «Վա՛յ ինծի, սիրելի զաւակս. այս ի՞նչ ձիւն էր որ գլխուս բերիր, աչքիս փուշ եղար. ես քեզի համար ուխտ ըրի Աստուծոյ, հիմա ի՞նչպէս ուխտս ետ առնում:
— Վա՛յ ինձ դուստր իմ, ընկճեցեր զիս. խոչ ընդ ակն եղեր ինձ. զի ես բացի զբերան իմ վասն քո առ Տէր, եւ ոչ կարացից դարձուցանել»: Թեպետ աղջիկը այնչափ ուրախացեր էր հօրը ըրած քաջութեանն ու յաղթութեանը վրայ որ ամենեւին չշփոթեցաւ. «Թէ որ ինծի համար ուխտ ըրեր ես, ըսաւ, ուխտդ կատարէ հայր իմ. այնչափ մեծ բան է Աստուծոյ քեզի տուած յաղթութիւնն որ ի՞նչ ուխտ ալ ընէիր կարժէր: Միայն թէ այս աղէկութիւնն ալ ըրէ ինծի. երկու ամիս ատեն տուր որ երթամ լեռնէ լեռ քալեմ ու ընկերներուս հետ իմ կուսութիւնս լամ»: Յեփթայէ հրաման տուաւ. աղջիկն ալ երկու ամսէն ետեւ դարձաւ հօրը քովը, եւ հայրը ուխտը կատարեց կըսէ սուրբ գիրքը. «եւ արար նովաւ զուխտն զոր ուխտեաց»: Այն ատենէն սովորութիւն եղաւ Իսրայելացւոց մէջ որ ամէն տարի աղջիկները չորս օր կժողվուէին մէկտեղ ու Յեփթայեայ աղջկան ողբը կընէին:

Այս պատմութեան մէջ երկու մեծ խնդիր կայ. մէկը այս թէ արդեօք Յեփթայեայ ուխտը ի՞նչ բան էր, եւ ինչպիսի ուխտ էր. մէկն ալ այս թէ արդեօք ի՞նչ կերպով կատարեց նա իրեն ուխտը:

Բուն ուխտին ի՞նչ եղածին վրայ ուրիշ անգամ տեղովը խօսեր եմք, եւ ցուցուցեր եմք որ Աստուծոյ ընդունելի եւ գովելի բան է. վասն զի խոստմունք մի է այնպիսի բարեպաշտական գործ մը ընելու որ ըստ ինքեան մարդ պարտական չէր ընելու. եւ այսպիսի ուխտեր ըրած են Աբրահամ եւ Յակոբ նահապետները, Դաւիթ մարգարէն, Սամուելի եւ Սամփսոնի ծնողքը, եւ ուրիշներ: Յեփթայեայ ըրած ուխտն՝ ալ այս էր որ եթէ Աստուած յաղթութիւն պարգեւէ իրեն Ամոնացւոց վրայ, իւր տնէն ամենէն առաջ ո՛վ որ կամ ի՞նչ որ դէմն ելնէ՝ Աստուծոյ զոհէ կամ ողջակէզ ընէ: Սուրբ Հարք եւ ետքի մեկնիչներէն ոմանք ընդհանրապէս այսպէս կհասկընան՝ թէ Յեփթայեայ միտքը այն էր թէ ո՛վ ալ որ ուրիշներէն առաջ առջեւն ելնէ իւր տնէն, մորթելով զոհ կամ ողջակէզ ընէ Աստուծոյ՝ իրեն շնորհակալութեանը նշան: Ուստի կըսեն, թէպէտ եւ անխոհեմ ուխտ էր ըրածը՝ պէտք եղաւ որ կատարէ, եւ ուխտազանց լինելէն վախնալով տգիտութեամբ կամ միամտութեամբ, խղճմտանքին զարնելէն ստիպուեցաւ ուխտը կատարելու՝ իւր միամօր աղջիկը մորթելով ու Աստուծոյ ողջակէզ ընելով: Ըրած ուխտը անխոհեմ, կատարելը աւելի ալ անպատշաճ բան էր կըսեն, եւ Աստուած թոյլ տուաւ որ նա այս փորձանքին գալով՝ օրինակ ու խրատ լինի ետքէն եկողներուն, որ ուխտ մը ընելու ատեն առաջուց աղէկ մտածեն որ իրենց կարողութենէն վեր, կամ Աստուծոյ օրէնքին դէմ եւ կամ անպատշաճ բան չլինի ըրածնին. եւ թէ որ ըրին, չդնեն իրենց մտքերն որ պարտական են կատարելու, հապա զղջան ու նային որ անոր տեղը ուրիշ բարեպաշտական գործով մը լեցընեն, ինչպէս որ արդէն մովսիսական օրինաց մէջ ալ այս հրամանը տրուած էր:

ԶՈՀ ԴՍՏԵՐ ՅԵՓԹԱՅԵԱՅ.

Հրէից անուանի բաբունիները, նմանապէս նոր մեկնիչներէն շատը այս կարծիքէն են որ Յեփթայեայ ըրած ողջակէզը՝ իւր աղջիկը նիւթապէս մորթելով ու այրելով չէր, հապա այն էր որ աղջիկը ինքզինքը կուսակրօն կեանքի տուաւ, այսինքն ուխտ ըրաւ որ աշխարհք չմտնէ, հապա լեռներու մէջ վանքի պէս տեղ մը քաշուեցաւ կըսեն, ու Հրէից մէջէն ուրիշ աղջիկներ՝ տարին չորս անգամ կերթային՝ հետը կխօսէին ու կվսիթաբէին զինքը: Եւ այս իրենց կարծիքը հաստատելու համար՝ կըսեն թէ Յեփթայէն չէր կրնար չգիտնալ որ Աստուած Մովսիսի օրէնքովը արգելած էր Հրէից որ հեթանոս ազգաց ըրածին պէս իրենք ալ մարդ մեռցընելով զոհ չընեն, իրենց տղաքը չզոհեն: Դնեմք թէ Յեփթայէ այն օրէնքը չգիտնար կամ մոռնար կըսեն. մի՛թէ քահանաներն ու ծերերը չէի՞ն գիտեր, կամ կրնայի՞ն մոռնալ. ուրեմն ինչո՞ւ միտքը պիտի չնգէին ու չարգելէին. ուրեմն Յեփթայեայ համար՝ իրեն ուխտը կատարեց ըսուածը նիւթապէս պէտք չէ հասկընալ կըսեն, հապա անոր մշտնջենաւոր կուսութեան նուիրուիլը կատարեալ ողջակիզի տեղ պէտք է դնել: — Բայց այս կարծիքը շատ կտկարանայ՝ երբոր մտածեմք թէ ո՛րքան դժուար բան է տգէտ ու միամիտ մարդկանց խօսք հասկըցընելը այնպիսի բաներու մէջ որ նոցա խղճմտանքին կդպչի: Եւ մի՛թէ քի՞չ անգամ եղած է որ քահանան կամ վարդապետը կըսեն կքարոզեն ժողովրդեան թէ

այս կամ այն բանը արդարութիւն չէ, մեղք է, այս կամ այն ուխտը այս պարագաներուն ընելը անխոհեմութիւն է, եւ այլն. եւ սակայն միամիտներուն սիրտը նոցա խօսքերովը չիանգչիր, իրենց միտքը դրածը՝ ծածուկ կերպով ալ լինի՝ կատարելու կնային: Ուրեմն ի՞նչ զարմանք է թէ որ Յեփթայեայ պէս զինուորական մարդուն մէկն ալ յաղթուի իւր խղճմտանքին դրդումէն ու միտքը դրածը կատարէ: Սուրբ Հարք իրաւունք ունին մեզի ապսպրելու որ Աստուածաշնչին յայտնի խօսքերը չքաշքրշեմք ու մեր խելքին յարմարցընել ուզելով չծրռմռկեմք. արդ Աստուածաշունչը յայտնապէս կրսէ թէ Յեփթայէ ուխտ ըրաւ որ իւր տնէն ո՛վ որ կամ ի՛նչ որ ամենէն առաջ դէմն ելնէ, զոհելու բան է նէ զոհէ, սուրբ կենդանի է նէ ողջակէզ ընէ: Աստուած թոյլ տուաւ որ դիմացն ելնողը աղջիկը լինի. Յեփթայէ շփոթեցաւ, աղջիկը հօրը շփոթութիւնը փարատեց, սիրտ տուաւ որ ըրած ուխտէն ետ չկենայ, հայրն ալ երկու ամիսէն կատարեց կրսէ ուխտը. ըսել է թէ ի՛նչ ուխտ որ ըրեր էր՝ այն կատարեց: Թէ որ կուսութեան ողջակէզով կատարած լինէր ուխտը, մի՛թէ Աստուածաշունչը յայտնի խօսքերով չէ՞ր ըսեր, եւ ինչո՞ւ պիտի չըսէր: Կմնայ ուրեմն մեզի ալ ըսել թէ Հրէից ռաբունիներուն ու նոր մեկնիչներուն բարակ բարակ մտածութիւններէն աւելի ընդունելի պէտք է համարիմք մեք հին սրբոց Հարց եւ աստուածաբանից կարծիքը, այսինքն թէ Յեփթայէ յիրաւի ողջակէզ ըրաւ իրեն աղջիկը՝ մորթելով կամ մեռցընելով. եւ թէպէտ անխոհեմութեամբ էր ըրած ուխտը, եւ մեղադրելի էր զայն կատարելը, բայց կերեւի թէ Աստուած նորա թանձր միամտութեանը նայելով՝ ներեց անոր, ուստի եւ Պօղոս առաքեալ ընդհանրապէս ուրիշներուն հետ Յեփթայեայ հաւատքն ալ կգովէ:

Յեփթայեայ փառաւոր յաղթութիւնը այս կերպով իրեն ընտանեկան կեանքը դառնացընելէն ետեւ, ազգին մէջն ալ մեծ նախանձ ու հակառակութիւն շարժեց անոր դէմ: Եփրեմի ցեղին մարդիկը ինչ որ ատենով Գեդէոնին ըրեր էին, ուզեցին Յեփթայեայ ալ ընել. իրենց սովորական սրիկայութիւնն ու նախանձը ձեռք առած, եկան Յեփթայեայ վրան ու ըսին թէ «Դուն ի՞նչ ըսիր ու Ամոնացւոց դէմ պատերազմի գնացած ատենդ զմեզ ալ չկանչեցիր որ հետդ երթայինք. բայց եթէ վախցար որ յաղթութեանդ փառքը մեզի կուգար ու դուն անպատիւ կլինէիր. աւա մեք ալ քու վրադ եկանք որ կրակ տամք կեցած տեղիդ, ու զքեզ ալ տնով տեղով այրեմք»: Այն սրիկաները գուցէ կյուսային որ Յեփթայէն ալ Գեդէոնին պէս ընէ, այսինքն պատերազմէն առնուած կողոպուտներէն իրենց ալ բաժին հանէ. բայց Յեփթայէ այնպէս չըրաւ: Դարձաւ ըսաւ նոցա թէ «Ես ատենով ձեր մէջէն ելած՝ դուրս քշուած խեղճ մարդ մըն էի. իմ երկիրս Գաղաադն ալ Ամոնացւոց ձեռքէն մեծ չարչարանքի մէջ էր. ելայ ձեզի մարդ ղրկեցի, աղաչեցի որ ազատէք զմեզ մեր թշնամիներէն, ամենեւին ձեր փոյթը չեղաւ. նայեցայ որ ուրիշ ճար չկայ, ես կեանքս մէջտեղը դրի, Ամոնացւոց վրայ ելայ, Աստուած ալ բանս յաջողեց. հիմա դուք ի՞նչ իրաւամբ ինծի դէմ կռուըտելու ելեր էք»: Այս ըսաւ ու ժողվեց Գաղաադու կտրիճները, պատերազմի ելաւ Եփրեմի ցեղին մարդկանցը վրայ, սաստիկ ջարդ մը տուաւ անոնց, մնացածներն ալ ցիր ու ցան ըրաւ: Այն ցրուող փախչողներուն շատը Յորդանան գետէն անդին պիտի անցնէին: Գաղաադացիք վազեցին բռնեցին Յորդանանին անցնուելու տեղերն ու եկողը կզարնէին կսպաննէին: Փախստականները իրենք զիրենք այն ջարդէն ազատելու համար՝ մեք Եփրեմի ցեղէն չեմք կրսէին: Այսպէս աւա շատ անգամ մեծախօս ու թեթեւամիտ մարդիկը վատ ու ցած բնութեան ալ տէր կլինին, եւ իրենց շահուն համար իրենց ազգն ալ ուրանալու պատրաստ են:—Բայց անով ալ չազատեցան իրենց գոռոզութեանը պատիժէն: Այս Եփրեմի ցեղէն եղող մարդիկը առ հասարակ մէկ պակասութիւն մը ունէին որ *շա* չէին կրնար ըսել, *սա* կրսէին, ինչպէս լեզուածայր Հոռոմները, Նողայները, Իտալացիներէն ոմանք եւ այլն. ուստի Գաղաադացիք ուզելով իմանալ որ այն փախչողները յիրաւի Եփրեմացի՞ք են թէ ուրիշ ցեղէ, կրսէին անոնց որ *շիպպոլեթ* բառը զրուցեն (որ հասկ՝ այսինքն ցորենի գլուխ կնշանակէ). նոքա ալ *սիպպոլեթ* ըսածներուն պէս՝ կզարնէին կմեռցընէին: Եւ այսպէս բոլոր այն կռուոյն մէջ Եփրեմայ ցեղէն 42 հազար հոգի սպաննուեցաւ:

Յեփթայէն վեց տարի դատաւորութիւն ընելէն ետքը վախճանեցաւ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆԸ.

ԼՈՒՍԻՆ.

Ամառուան գիշեր մը, երբոր երկնքին երեսը բաց ու պայծառ է, աչքերդ վեր որ վերցընես, կտեսնես ահագին տարածութեան մէջ հազարաւոր աստղեր որ կփայլին, կքալեն, կվառին, եւ իրենց լռութեանը մէջ կարծես թէ դեղեցիկ երաժշտութեամբ իրենց Արարչին փառքը կերգեն. եւ իսկոյն միտքդ կուգայ մարգարէին ըսածը թէ «Երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ, եւ զարարածս ձեռաց նորա պատմէ հաստատութիւն»: Աչքդ երկնքին մէկ կողմը կտնկես, կտեսնես որ քանի մը խոշոր աստղեր մէկ խումբ մը ձեւացած են, որ ամէն ժամանակ նոյնպէս երեւցեր են ու կերեւին՝ առանց փոփոխութեան. անգին ուրիշ խումբ, անկից ալ անգին ուրիշ. տեղ մը քանի մը մանր աստղեր քովէ քով եկած են, անոնց ալ մօտիկ մեծ աստղ մը կփայլի: Որչափ որ երկար նայիս ու դիտես մէկ տեղ մը, կարծես թէ այնքան աւելի աստղեր կտեսնես՝ որ առաջ չէիր տեսներ: Կնայիս՝ բոլոր երկնքին երեսը ահագին դօտի մը ձգուած է լուսաւոր, կամ կաթի գունով, անոր վրայ ալ աստղեր կփայլիլին: Քանի որ արեւմուտքը մըթննայ, այն աստղերը աւելի կպայծառանան. բայց եթէ այն միջոցին լուսինը սկսի ելնել ծովուն մէջէն կամ լեռան ետեւէն կամ դաշտին ծայրէն, այն աստղերուն փայլունութիւնը կերթայ, եւ նոցա դեղեցկութիւնը առ ժամանակ մի կկորսուի:

Լուսինը երկնային մարմիններուն մէջ երկրիս ամենէն մօտիկն է, եւ երկրիս հետ կապուած է իւր բոլոր ընթացքին մէջ: Խիստ հին ատեններն ալ իմաստունները մեծ հետաքրքրութիւն ունեցեր են իմանալու թէ ինչ է արդեօք լուսինը, եւ ինչ յատկութիւններ ունի, եւ իրենց ժամանակը չափած էին լուսնին երեւոյթներովը: Լաւ հասկցած էին որ լուսինը ահագին գունտ մի է, բայց չէին կրնար իմանալ թէ արդեօք մեծութիւնը օրքան է, երկրէս օրքան հեռու է, եւ ինչու համար միշտ անոր մէկ կողմը միայն դէպ ի երկիրս դարձած է: Այլ եւ այլ գործիքներ ունէին երկինքը դիտելու, բայց այն գործիքներն ալ շատ տկար էին. մինչեւ որ ասկից 250 տարի առաջ Հնարուեցաւ դիտակը (տելեսկոպ), որ մարդուս աչքին կարգէ դուրս ոյժ մը տուաւ երկնքին ընդարձակութիւնը չափելու եւ լուսաւորաց յատկութիւններն ու ձեւերը դիտելու:

Պարզ աչքով ալ լուսնին արծաթափայլ երեսին վրայ մութ մութ տեղուանք կտեսնուին, եւ տղայք կամ տղայամիտ ռամիկները կարծեն թէ այն մութ տեղերը աչք, քիթ, բերան են: Ոմանք ալ իրենց երեւակայութեամբը զանազան պատկերներ կտեսնեն մէջը, զոր օրինակ Ադամ, Եւա, Աստուածածին՝ Յիսուս դիրկը, Ենովք եւ Եղիա եւ այլն: Բայց լաւ դիտակը աչքիդ առջեւը դնելուդ պէս կտեսնես որ լուսնին աւելի պայծառ կտորները զանազան լեռներ են իրարմէ բարձր ու ցած, իսկ մութ տեղերը փոսեր ու ձորեր: Տեղ տեղ կտեսնուին մանր մանր բլուրներ իրարու քով շարուած, բայց աւելի շատ են զատ զատ կեցած լեռները: Այն միջոցին որ լուսնին մեղի դարձած երեսին մէկ կտորը միայն լուսաւորուած է արեւէն, մնացած մութ կտորին վրայ հասարակ

դիտակով ալ կարելի է լուսաւոր կէտեր տեսնել. այն կէտերը լեռներու ծայրեր են՝ որոց վրայ արեւուն ճառագայթները դեռ նոր կզարնեն։ Լուսնին մութ կողմի ձորերը բոլորովին մութ կտեսնուին, բայց անոնց քովերը լուսնին լուսաւոր կտորին մօտ եղած լեռները արծաթի պէս կփայլին։ Դիտակը այնչափ մօտեցուց լուսինը երկրիս որ այժմ աստղաբաշխները լուսնին ամէն մէկ կտորը այնպէս որոշ կճանչնան՝ ինչպէս աշխարհացուցի վրայ մեք կճանչնամք լեռները, ծովերը, քաղաքները եւ այլն։ Այն կտորներուն ալ մէկ մէկ անուններ դրած են։ Լուսնին մէջի լեռները երկրիս լեռներուն չեն նմանիր, վասն զի գրեթէ ամենուն գլուխներն ալ տափակ են եւ չորս բոլորը փոս. անով ալ կիմացուի որ անոնք մէկ մէկ հրաբուղխներ են։ Այն հրաբուղխներէն մէկուն բերանը այնպէս մեծ է որ երկրիս երեսը նմանը չկայ. վասն զի լայնքը 35½ վերստ է, անոր յատակին ալ մէջտեղը ահագին լեռ մը կայ՝ 410 ձողաչափ բարձրութեամբ, եւ քովը մէկ ուրիշ մը՝ անկից ցած. իսկ այն մեծ փոսին մէջ քարի պէս բաներ կերեւին՝ որ անշուշտ լաւայի կտորներ են, եւ ինչպէս որ կերեւի՝ այն քարերուն ալ մեծութիւնը զարմանալի է, վասն զի մինչեւ 40 եւ 50 ձողաչափ հաստութիւն ունին։

Առջի բերան անհաւատալի բան կերեւի լսողին որ ինչպէս կարելի է ճիշդ կերպով ըսել թէ լուսնին մէջի այս կամ այն լեռը այսքան բարձրութիւն ունի. բայց քիչ մը երկրաչափութեան տեղեկութիւն ունեցողը դիւրաւ կրնայ հասկընալ։ Վասն զի լուսնի լեռներուն բարձրութիւնը չափելու համար՝ անոնց ձգած շուքին կնայուի։ Երկրիս վրայ կտեսնեմք որ ծառերուն լեռներուն տներուն շուքերը առաւօտը եւ իրիկուան դէմ աւելի երկայն կլինին քան թէ կէսօրը, եւ այն շուքը առաւօտը դէպ ի մէկ կողմը կձգուի եւ իրիկունը մէկալ կողմը. ճիշդ այսպէս կպատահի նաեւ լուսնին մէջ։ Լուսնի ծննդենէն ետեւ, երբոր արեւը աջ կողմէն կզարնէ լուսնին վրայ, լեռներուն շուքը դէպ ի ձախը կերկըննայ. լուսնի լըման ժամանակը՝ շուքերը գրեթէ բոլորովին աներեւոյթ կլինին. իսկ յետոյ՝ վերջին քառորդի ժամանակ՝ երբոր լուսնին ձախակողմը կլուսաւորուի, շուքը աջ դին կանցնի, ու քանի կերթայ կերկըննայ։ Այն շուքին երկայնութեանը նայելով, եւ գիտելով թէ արեւը լուսնին լերանը չորս դին եղած դաշտէն որչափ բարձր է, դիւրին է բուն լերան բարձրութիւնն ալ որոշել։

Աստղաբաշխները լուսնին երեսի այլ եւ այլ տեղերուն ծով ըսած են, զոր օրինակ ծով անձրեւաց, ծով ցրտոյ, ծով ամպոց եւ այլն. բայց այն տեղերը ոչ ծով կայ եւ ոչ ջուր. լուսնին բոլոր մակերեւոյթը ցամաք է, եւ մինչեւ ցայժմ եղած դիտողութիւններէն յայտնի է որ լուսինը ամենեւին մթնոլորտ չունի, ոչ ամպ, ոչ անձրեւ եւ ոչ ուրիշ անոնց նման օդերեւոյթներ։ Մթնոլորտ որ չունի, ըսել է թէ որ եւ իցէ ջրեղէն բան իսկոյն կցնդէր՝ եթէ լինէր եւս, եւ ցամաք կմնար. ուստի ծով ու ծովակ ըսուածները այն մեծամեծ մոխրագոյն բիծերն են՝ որ լուսնին երեսը պարզ աչքով անգամ կտեսնուին։

Լուսնին վրայ հազարէն աւելի լեռ կայ՝ բարձրութիւնները չափուած. եւ աստղաբաշխները անոնց ամէն մէկուն կամայական անուններ դրած են, շատը երեւելի ուսումնականներու անուններ. Արակոյ, Ապողոնիոս, Յուլիոս Կեսար, Նեփիր, Պլինիոս, Սթրուվէ, Պլուտարքոս, Կութթէմպէրկ, Լափլաս, Անաքսիմենէս, Հերշէլ, Թուք։ Ամենէն բարձր լերան անունն է Նեւտոն, որ 7 վերստ բարձ-

թիւն ունի, եւ երկրիս վրայ միայն Հիմալայա լեռն է որ անկից բարձր է։

Եթէ որ եւ իցէ մարդ՝ նաեւ աստղաբաշխութիւն չգիտցողը՝ լուսնին վրայ նայի դիտակով, բոլոր կենացը մէջ չմոռնար այն կարգէ դուրս ղգացմունքը որ կունենայ։ Աչքին առջեւը աշխարհք մը կբացուի բոլորովին նոր, մոքէն չանցած ու երազին մէջ ալ չտեսած։ Դիտակին մէջէն կտեսնէ հիանալի երկիր մը՝ յորում լեցուն են ադամանդէ սիւներ՝ ամէն մէկը մէկ վերստէն աւելի բարձրութեամբ. ոսկեփայլ ու արծաթափայլ լեռներ եւ սքանչելի գոյներով զարդարուած տարածութիւններ. զոր օրինակ Պարզութեան ծով ըսուածը՝ գեղեցիկ կանաչ. Փորձանաց ծով ըսուածը բաց կանաչ, Ցրտութեան ծովը՝ բաց դեղին՝ արծաթափայլ լեռներով. Բնոյ ճահիճը՝ ոսկեգոյն, ու տեղ տեղ կարմիր, եւ այս ամէնը 300 անգամ աւելի մեծցած՝ քան թէ ինչ որ առանց դիտակի պարզ աչքով կտեսնեմք։

Լուսնին բոլոր երեսը քիչ մը մեծ է Ամերիկայի տարածութենէն, եւ Ասիայէն փոքր է. իսկ այն կէսը որ միշտ դէպ ի երկիրս դարձած է՝ Ռուսաստանէն փոքր է. տարածութիւնն է գրեթէ 350 հազար քառակուսի մղոն։

Այս յայտնի է որ եթէ կարելի լինէր երկրիս չորս բոլորը հասարակածին շուրջ թեամբը երկաթուղի մը շինել՝ երկայնութիւնը պիտի լինէր 37 հազար 548 վերստ։ Այն ճամբով եթէ 24 ժամուան մէջ 800 վերստ տեղ երթայինք՝ կարելի էր 47 օրուան մէջ երկրիս չորս դին պտտիլ։ Եթէ Նոյնպիսի ճանապարհ մը լուսնին վրայ շինուէր՝ միայն 13 օրուան մէջ կարող էինք պտտիլ չորս դին։ Իսկ եթէ երկրէս մինչեւ լուսին երկաթէ ճանապարհ շինուէր՝ — որ հարկաւ անկարելի բան է՝ — երկայնութիւնը կլինէր 360 հազար 473 վերստ, եւ պիտի հասնէինք այնտեղ 450 օրուան մէջ։

Եթէ յանկարծ մէկ կերպով մը լուսնին մէջ գտնուէինք՝ երկիրս պիտի տեսնէինք մեր գլխուն վրայ ահագին լուսաւոր գունտ մը՝ չորս անգամ աւելի մեծութեամբ քան թէ ինչ որ այժմ լուսինը կտեսնեմք. եւ այն գունտը 24 ժամուան մէջ լինք իր վրայ դառնալով՝ իրեն ամէն մէկ կէսերը կցուցընէր մեզի։ Բաւական յայտնի պիտի տեսնէինք երկրիս ծովերը, անտառները, դաշտերը, բեւեռներուն սառոյցները եւ հասարակածին երկու կողմը եղած կանաչագեղ դաշտերը։

Այն երեւակայեալ ճանապարհորդութեան մէջ անտարակոյս չէինք գտներ մեզի նման բնակիչներ՝ այլ եւ ոչ երկրիս երեսը տեսնուող որ եւ իցէ կենդանեաց նման կենդանիներ։ Եթէ կան եւս կենդանի էակներ՝ անոնց ձեւը պէտք է բոլորովին տարբեր լինի. վասն զի այնտեղը ոչ ջուր կայ եւ ոչ օդ՝ մինչդեռ մեր գիտցած կեանքը առանց սոնց չլինիր։ Եւ սակայն ինչ պիտի լինի մեր ողորմելի գիտութիւնը ամենիմաստ Աբարչին ամենակարող զօրութեան առջեւը՝ որ դուցէ այնպիսի բնակիչներ դրած է այնտեղը որ մեք եւ ոչ երեւակայել կրնամք։

ԲԱՆԱԼԻ ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԵԱՑ

ԲՈՐԱԿԱԾԻՆ ԿԱՄ ԱՆԿԵՆԴԱՆ ԿԱԶ.

Ի՞նչ է բորակաճինը.

— Բորակաճինը կամ անկենդանը կազ մի է անիոտ եւ անիամ, որ մթնոլորտին մէջ խիստ շատ կայ, եւ շատ բուսական եւ կենդանական նիւթոց կազմութեանը մէջ կմտնէ:

Բորակաճնին գլխաւոր յատկութիւնները որո՞նք են.

— Ա. Ամենեւին չվառիր.

Բ. Մինակ եղած ատենը ոչ շնչառութեան կճառայէ եւ ոչ կիզման.

Գ. Մթնոլորտի օդոյն գրեթէ հինգ մասին չորսը բռնած է:

Ինչո՞ւ համար բորակաճին եւ անկենդան ըսուեր է այս կազը.

— Վասն զի թթուաճնին հետ մէկտեղ բորակային թթու կկազմէ, այն ալ փոթասի հետ խառնուելով՝ փոթասի բորկակը կկազմէ որ սովորաբար *բորակ* ըսուածն է: Անկենդան ըսուելուն պատճառն ալ այս է որ կենդանեաց մահ կպատճառէ: Օրինակի համար, թէ որ այս կազով լեցուն ամանի մը մէջ թռչուն մը դնես, մէկ վայրկեան չդիմանար՝ կխղդուի:

Բորակաճինն ո՞վ գտաւ.

— Ռըթերֆորտ անունով անգլիացի բնագէտը 1772 թուականին:

Բորակաճին կազ հանելու համար՝ ջրով լեցուն ամանի մը բերանը լայն խից մը դիր սունկէ, անոր վրայ ալ յախճապակէ պզտիկ տփիկ մը. այն տփիկին մէջ կտոր մը փոսփոր խոթէ, բուընկցուր, ու շուտ մը տփիկին վրայ ապակիէ անօթ մը անցուր որ եզերքը ջրին մէջ ընկղմի: Փիչ ատենէն անօթոյն մէջի օդոյն թթուաճինը փոսփորին հետ խառնուելով կհատնի, եւ միայն բորակաճինը կմնայ:

ՄԹՆՈԼՈՐՏԻՆ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ.

Մթնոլորտին օդը ի՞նչ տարերքէ բաղադրուած է.

— Մթնոլորտին գլխաւոր տարերքն են թթուաճին ու բորակաճին. օդոյն հինգ մասին մէկը թթուաճին է, չորսը բորակաճին:

Քովերնիս եղած օդը ինչո՞ւ չեմք տեսներ.

— Վասն զի սաստիկ թափանցիկ է, այսինքն արեւուն բոլոր ճառագայթներն ալ կանցնին մէջէն՝ առանց ամենեւին խափանուելու:

Օդը անգո՞յն է թէ ոչ.

— Օդը թափանցիկ է, բայց անգոյն չէ. երբոր շատը մէկտեղ տեսնուի՝ կապոյտ գոյն մը կունենայ. բայց մեր քովի օդը անգոյն կկարծուի, վասն զի ուրիշ առարկաներուն սաստիկ գոյնը չթողուր որ իրենը տեսնեմք:

Ինչէ՞ն կիմացուի օդոյն գոյն ունենալը.

— Թէ որ օդը բոլորովին անգոյն լինէր, երկինքը սեւ ու մութ գմբեթի մը պէս պիտի երեւնար:

Ինչէ՞ն է որ երբեմն երկինքը մութ կապոյտ կերեւի.

— Վասն զի Ա. այնպիսի ատեն մթնոլորտին մէջ ամպ չլինիր՝ որ անոր գոյնը գոցէ.

Բ. երկինքը ամպ չեղած ատեն՝ օդին շատը մէկտեղ կտեսնուի:

Ինչէ՞ն է որ օդը աւելի կապոյտ կերեւի ամառ ատեն, մանաւանդ տաք երկիրները.

— Վասն զի Ա. շոգի շատ չլինիր որ ամպ ձեւանայ. ուստի մթնոլորտին շատ օդը մէկտեղ կտեսնուի.

Բ. Շոգիացմամբ շատ մը ջրային գոլորշի կըտարածուի օդոյն մէջ. այն գոլորշիով կապոյտ գոյնը աւելի կսաստկանայ.

Նոյնպէս ծովուն ալ խոր տեղուանքը մութ կապոյտ կերեւին, իսկ քիչ մը ջուրը անգոյն:

Օդը ի՞նչ ազդեցութիւն ունի լուսոյ վրայ.

— Որչափ որ օդը խիտ լինի՝ այնչափ աւելի լոյսը կբեկտի:

ԱԾՈՒԽ.

Ի՞նչ է բնածուխը.

— Բնածուխը պարզ եւ հաստատուն մարմին է անհոտ եւ անհամ՝ սովորաբար սեւ. կրակով կվառի, եւ հասարակ ածուխին գրեթէ բոլոր իսկութիւնը ինքն է:

Բնածուխը բնութեան մէջ զուտ կգտնուի՞ թէ ոչ.

— Այո, բնածուխին զուտն ու բիւրեղացեալը ադամանդն է:

Ադամանդը ո՞ւր կգտնուի.

— Հին ժայռերու եւ քարերու կործանմամբը ձեւացած ողողական երկիրներու, եւ ջրերէն քշուած ու ձորերը եւ դաշտերը դիզուած քարի կտորներուն մէջ:

Ի՞նչ է գետնածուխը, որ *հանքային ածուխ* ալ կըսուի.

— Գոյացութիւն մը որ շատը մէկտեղ կգտնուի հողուն մէջ, եւ գլխաւոր մասունքն են բնածուխ եւ ձիւթ:

Լուսաւորութեան կազը գետնածուխէն կըհանուի:

Քոքը ի՞նչ է.

— Այրած գետնածուխ է, որով մէջի ձիւթը ելած կլինի:

Ինչո՞ւ համար քարերն ալ գետնածուխի պէս չեն վառիր.

— Վասն զի Ա. անոնց մէջ ոչ բնածուխ կայ եւ ոչ ջրածին.

Բ. Քարերուն տարերքը արդէն թթուածնի հետ բաղադրուած են, ուստի չեն կրնար նորէն նոյն կազին հետ բաղադրուիլ որ վառին:

Փայտի ածուխն ի՞նչ է.

— Փայտը երբոր այնչափ այրես որ մէջի բոլոր կազերն ու թռչական նիւթերը ելլեն՝ ածուխ կդառնայ:

Ինչէ՞ն է որ փայտի ածուխին եւ կամ քոքին կրակին տաքութիւնը աւելի սաստիկ է քան թէ փայտի կամ գետնածուխի կրակինը.

— Վասն զի փայտի ածուխն ու քոքը գրեթէ զուտ բնածուխէ կազմուած են, իսկ փայտին ու գետնածուխին մէջ ուրիշ շատ նիւթեր ալ կան:

Փայտի ածուխն ու քոքը այս աղէկութիւնս ալ ունին որ ծուխ չեն հաներ:

Չոր փայտի ածուխին ու քոքին ջեռուցիչ զօրութիւնն է 7,050. հասարակ գետնածուխինը 5,930. օդոյն մէջ չորցած փայտինը 2,945:

Թէ որ ծակոտկէն ածուխը փոշի ընես, կարմիր գինիի մէջ դնես, ու ամանը թօթվես, գինին ինչո՞ւ համար իր գոյնը կկորսընցընէ.

— Վասն զի բնածուխը գինւոյն մէջ եղած գունաւորիչ նիւթերուն հետ կմիանայ, ուստի գինին անգոյն կմնայ.

Այս կերպով գոյներնին կկորսընցընեն նաեւ ամենայն բուսոց հիւթերը:

Հոտիլ սկսած ձկներուն ու մսերուն գէշ հոտն ու համը ի՞նչ կերպով կընայ վերցուիլ.

— Պէտք է անոնց չորս դին ածուխի փոշիով կամ վառ կրակով պատել, քանի մը վայրկեան եփել, ու յետոյ պաղ ջրով լուանալ. կտեսնես որ գէշ հոտերնին կերթայ ու կրնան ուտուիլ.

Թէ որ սաստիկ հոտած միսն ալ խաշես՝ ջրին մէջ ածուխ դնելով, հոտը կերթայ:

Ինչէ՞ն է որ ածուխը աւրուած մսին հոտը կտանի.

— Վասն զի ծակոտկէն լինելովը՝ անոր մէջի հոտած կազերը ինքը կծրծէ:

Տաք ատեն ի՞նչպէս կրնայ պահուիլ միսն որ չհոտի.

— Վրան ծեծած փայտի ածուխ ծածկելով. որով հեռու տեղ կտարուի ու երկար ատեն կըդիմանայ առանց աւրուելու: Եփելէն առաջ պաղ ջրով կլուանաս, փոշին վրայէն կերթայ:

Ցից մը որ գետինը պիտի զարնեն՝ ինչո՞ւ համար գետնէն քիչ մը վեր մնալու կտորը կըխանձեն կամ ածուխ դարձընելու պէս կայրեն.

— Որպէս զի ցիցին գետնէն վեր եղած կտորը անձրեւէն ու գետնին երեսի խոնաւութենէն չփտի:

Ինչո՞ւ համար ոմանք ակռանին մաքրելու համար ածուխի փոշի կգործածեն.

— Վասն զի ածուխը փտութեան դէմ լինելով՝ չթողուր որ մարդուս ակռաները փտտին, շնչին գէշ հոտը կտանի, եւ ակռաները ճերմակ կըպահէ:

Փայտի ածուխէ անցուած ջուրը ինչո՞ւ համար իւր հոտածութիւնն ու աղտեղութիւնը կըկորսընցընէ.

— Վասն զի բնածուխը ջրին գէշ հոտերն ու աղտերը կըծծէ:

Գարշահոտ ջրհորներուն եւ ուրիշ ստորերկրեայ տեղերուն հոտը ի՞նչ կերպով կրնայ տարուիլ.

— Երկու երեք անգամ անոնց մէջ շատ մը վառած ածուխ իջեցընելով ու մէկ երկու ժամ հոն ձգելով:

Ինչէ՞ն է որ ծանրահոտ ջուրը կտոր մը կարմրցուցած հացով՝ խմուելու չափ կանուշնայ.

— Վասն զի հացին խանձուած երեսը ջրին աղտերը կըծծէ, որով ջուրը կանուշնայ:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆՔ.

ՊԱՅՏԱՌԱՐՈՒԵՍՏ ԿԱՄ ԱՆԱՍՆԱԲՈՒԺՈՒԹԻՒՆ

ՅՕԳՈՒՏ ԳԻՒՂԱԿԱՆԱՅ ԵՒ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴԱՅ.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ.

Մարդս ամենաբարի Արարչեն հրաման ունենալով տիրել իշխել ծովու ձկներուն, երկնքի թռչուններուն, եւ երկրիս անասուններուն, միշտ հարտարութիւններ բանեցընելու ետեւէ եղեր է կերպ կերպ անասուններ ընտանեցընելու, օրէ օր շատցընելու, եւ ադէկ դարմանով պահելու:

Այսպէսով ոմանք կերակրոյ տեղ եւ ուրիշ պիտանաւոր բաներու կգործածէ, ոմանք կրթելով՝ գործի կբանեցընէ, առելորդն ալ ծախելով շահ կընէ: Վասն զի հոր տեղաց կրնայինք մեզի այսչափ հագնելու բուրդ, եւ ուտելու կաթ, սեր, պանիր, եղ եւ միս ունենալ, եթէ կովերու ոչխարներու խնամք չտարուէր:

Ի՞նչպէս կարելի էր այսչափ երկիրներ մշակել, եւ հողի բերքը լեռան պէս դիզել, եթէ եզներով գոմէշներով բանիլը չլինէր:

Ի՞նչպէս կարելի էր ցամաքի ճամբորդութիւնս դիւրացընել, ապրանքները երկրէ երկիր տանիլ բերել, թէ որ կերպ կերպ կենդանիներ ձեռքերնիս չգտնուէին հեծնելու, բեռ վերցընելու, ու կառքի լծելու:

Ապա ուրեմն թէ որ այս կենդանիներուն բերքին եւ ծառայութեանը կարօտ լինելով կպահեմք, անոնց ուտելիքին եւ դարմանին հոգ տանելն, եւ վնասակար բաներէ ու հիւանդութենէ զգուշացընելն զատ՝ պէտք է որ ցաւ մը հանդիպի նէ մէկին պէտք եղած դարմանը գտնեմք եւ ընեմք որ առողջանան, ջմեռնին, եւ նորէն մեր գործին օգտակար լինին:

Այս պատճառաւ աշխարհիս մէջի օգտակար եւ պիտանի արհեստներուն մէկն ալ Պայտառութեան արհեստը եղած է, որուն վարպետութիւնը ոչ միայն կենդանի պահելն է, այլ եւ ցաւը ճանչնալ ու դեղ ընել:

Ուրիշ ազգաց մէջ ոչ միայն վարպետ պայտառներ կան, այլ եւ շատ գրքեր ալ շինուած կան պայտառութեան վրայ: Իսկ մեր ազգին մէջ իրաւ վարպետ պայտառներ տեսայ, եւ շատի համար ալ լսեցի, բայց այսպիսի հրատարակեալ գործ մը մեր մէջն ալ չգտնուիլը՝ ամօթ մը սեպեցի ազգերնուս:

Փորձն ալ կվկայէ թէ ինչ տարբերութիւն ունի՝ միայն վարպետի քով տեսնելով եւ բերնի բացատրութեամբ սորվիլն ու գիրքը ձեռքը տեսնելն ու բացատրութիւնն ալ մէկտեղ ունենալը: Ուստի այս գիրքս նախ՝ անոնց հարկաւոր է որ այս արհեստը կբանեցընեն, թէ դիւրաւ սորվելու եւ թէ սորվածնին միտք պահելու համար: Երկրորդ՝ ասնոնց ալ կհարկաւորի, որոնք մէկէն վարպետ չեն կրնար գտնել, եւ շատ քիչ այսպիսի գրքով մը կրնան օգուտ տեսնել:

Զանազան ճամբորդութեանցս ատենները, ճամբորդներու ալ հանդիպեցայ որ լեռան գլուխը կամ իջեւաններու մէջ կանգրկէին կմնային, կամ ոչինչ զնով գրաստնին կծախէին, կամ թէ համեալ կառնէին՝ կենդանին կիսամեռ կձգէին:

Դեղացիներ ալ տեսայ, որոնք խեղճութեան աչիւն արցունք կրափէին կամ հիւանդ կամ մեռած կենդանիներուն

համար, եւ ասոր անոր ադաչելով կհարցընեին որ դարման մը գիտեն նէ՝ զուրցեն։

Այս եւս փորձեցինք, որ այն հիւանդութիւնը թէ որ այն երկիրը չէ պատահեր, անոր դեղը տեղւոյն վարպետ պայտառներն ալ չեին գիտեր։

Ռուսի շատ ատենէ իվեր հարկաւոր դատեր էի որ ազգերնուս մէջ ալ գտնուի այս *Պայտառարուեստ* գիրքը. այնպէս որ զանազան երկիրներ գործածուած դեղերը պարունակէ. թէ եւ վարպետներու քիչ օգտակար լինի, զեղացոց ու ճամբորդներու կարենայ շահաւոր լինել։

Ռուսի ճամբորդութեանցս ատենները հարցուցած եւ գրած դեղերս ժողվեցի, որոնք շատերու ընել տուեր եւ փորձը առեր էի շատ տեղեր։

Երբոր 1838 թուին Բեսարաբիայի վիճակի Կեօլփազարի գաւառը *Թուրգում* կամ *Թիւրքմէն* ըսուած գիւղը գտնուեցայ, հոն գտայ նոյն գեղացի Մանտեսի Յարութիւն Յովնանեան երեւելի պայտառը, որ այն գաւառին ադաներուն հետ Ռումէլիի բանակն ալ գտնուեր է, փաշաներու դրուներ ծառայութիւն բրեր է, շատ կենդանիներ ձեռքէն անցեր է, եւ շատ վարպետ էր՝ թէ ցաւը ճանչնալու, թէ դիւրին կերպով դեղն ընելու։

Ամիս մը այս մարդուն հետ նստայ ելայ, ամէն ցաւերը, նշանները, պատճառները զուրցընել տուի, մեր դեղերէն զատ՝ իւր փորձածներն ալ գրեցի, եւ շատ աշխատեցայ մինչեւ որ գրածներս անոր մտքին եւ պատմածին համեմատ բերի։

Իսկ երբոր 1841 թուին Պոլիս դարձայ, տեսնուեցայ Երզընկայի Ծակ գիւղէն Զաքարեան Սիմոնի որդի Պարոն Կարապետին հետ, որ արքունի ձիաւոր զօրաց ձմերոցին ձիերուն նշանակիր առաջին վարպետ պայտառն էր, եւ այնպէս անուն ունէր որ բոլոր փաշաները իրենց ձիերը անոր նայել կուտային։ Ասոր քով կար Հայաստանի ադէկ նուսխաներ, այնպէս որ այս արհեստին ուղեւորութը իմացեր էր։ Այս պատուական անձն ալ ուրիշ ցաւեր, եւ իրեն շատ փորձած դեղերը ադէկ մը պատմեց. ես ալ գրածներս անոր կարդացի, եւ նորէն հաստատեր բրի։

Երբ տեսի որ այս գործս թէ այն վարպետներուն եւ թէ ուրիշներուն հաճոյ եղաւ, ուզեցի որ հրատարակուի։

Ռուսի նախ պէտք է գիտնալ, որ այս Պայտառարուեստը քանի մի կենդանիներու ցաւերուն վրայ պիտի գրէ. ոչ թէ բնութեանը վրայ ալ պիտի խօսի, կամ անոնց կազմուածքը քաջ անդամազննութեամբ պիտի քննէ, հապա ցաւերը նշաններով եւ պատճառներով պիտի ցուցընէ, որչափ որ գեղացիներուն եւ ճամբորդներուն հարկաւոր կրնայ լինել։ Նոյնպէս կենդանիները աճեցընելու եւ պահելու կերպերն ալ անոնց պէտք եղածին պէս պիտի գրէ. թէ եւ քանի մը դրսէն բաներ ալ գրուեցան, հետաքրքիր կարդացողներու զբօսանք բող սեպուին։

Երկրորդ, այս գործիս որչափ ալ աշխատեցանք, գրով հեղինակ մը մեզի առաջնորդ չունենալով՝ միայն բերնի խօսքով լինելով, չեմ խոստանար որ կատարեալ բան մը եղաւ; կամ թէ ամէն ցաւերը պարունակեց եւ ամէն դեղերն ալ բովանդակեց։ Բայց կյուսամ որ ուրիշներուն ալ գրգիռ մը կուտայ, ետեւէ ետեւ այս գործս կատարելագործելն զատ՝ ուրիշ պիտանի բաներու վրայ եւս աշխատասիրութիւն ընելու։

Վասն զի ազգերնուս մեծ մասը գեղացի են. թէ որ այնպիսի գրքեր շինուին որ սովրեցընեն ոչխարներու խնամքն ու դեղերը, հաւ պահել եւ աճեցընելը ու հաւկիթ կտրել ջտալը, մեղու դարմանելը, այգի տնկել եւ բարեբեր ընելը, ծառերու պատուաստը, եւ օգտակար ծառեր առաջ բերելը, ու պտուղները փտտին եւ բափին նէ ազատելը, խլուրդներէն եւ ճճիներէն թթի ծառերուն արմատները խալրսելը, մետաքս բանելու կերպեր, ներկի հունտեր ցանելը, եւ տունկեր մեծցընելը, մշակութեան եւ պաշար պահելու դիւրին ճամբաները, լեռներու ափերէն բերած բժշկարար եւ ուտելու խոտերը ճանչնալը, եւ սովի ատեն հացի տեղ բռնելու բաներ պատրաստելը։ Թէ որ կրսեմ աշխատասէրները այսպիսի բարերարութիւն ընեն, կյուսամ որ խղճալի ազգերնուս գեղացիները չարաչար պանդխտութենէ կրնան խալրսիլ. իրենց տունը ապրուստ գտնելով՝ հայրենասէր ալ կլինին, եւ հետզհետէ կենաց եւ վարուց յարգը ճանչնալով՝ բարոյականութեան ալ համը կառնուն. այն ատենը ռուսումնական գրքերով ալ կլուսաւորուին, որով աշխարհիս երջանկութիւնը կվայելեն, եւ երկնաւոր երջանկութեան ալ կատարեալ սեր կձգեն։

Առ այժմ մեր այս մասնաւոր աշխատութիւնը, որ մարդասիրական մտօք ընծայեցի օրինեալ Ազգիս ճանապարհորդ եւ գիւղացի Եղբարց, կյուսամ որ բաւական օգնութիւն կրնէ, եւ Աստուծոյ գոհութիւն կմատուցանեն։

ՊՕՂՈՍ Վ. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ, ԱԿՆԵՑԻ։

ԳԼՈՒԽ Ա.

Չի մեծցընելու համար հարկաւոր գիտելիքներ։

Գեղացիները շատ ջանք ունին որ իրենց գործին բանեցուցած կենդանիները իրենց ունեցածէն ծնած լինի. ուստի մատակ ձի եւ կով կպահեն, անոնց ծնունդին հոգ կտանին, եւ անոնցմէ ծնածը թէ եւ ատեն մը իրենց բանին չգայ, զանոնք պահելը եւ ուտելիքնին հոգալը շատ բեռ մը չէ իրենց.

մանաւանդ որ մեծ բան է սուղ գնով գրսէն փոխ անասուններ չառնելը, որ իրենց մեծ կործանմանը պատճառ են. այլ տներնուն մէջ դարմանել, իրենց պէտք եղածը գործածել, աւելորդն ալ ծախել իրենց շատ օգտակար է։

Ուստի հարկաւոր կհամարիմ առաջ կենդանի ունեցողներուն պէտք լինելու բաներուն վրայ համառօտ ոճով մը խօսիլ։

Ընդհանրապէս աղէկ նայելու է որ ձիերուն ցեղը աղնիւ լինի։ Արաբացիք զանազան հնարքներ բանեցընելով ու շատ ուշադրութեամբ կջանան որ իրենց ձիերուն ցեղը աղէկ պահեն ու հետ զհետէ ալ աղէկցընեն։

Կերպ կերպ վարպետութիւն ալ Եւրոպացիք կբանեցընեն. վասն զի կտեսնես որ մէկ կառքին չորս կամ վեց ձի լծեր են, ամենուն ձեւը (հնտամը), նշանները մի եւ նոյն են։

Քուռակը ծնածին պէս բերանը բանաս, լեզուին վրայ սոխի մաշկի (զարի) պէս մաշկ մը կայ. լաթով մը առ ու սրբէ, եւ բերնէն իվեր ալ փչէ, որպէս զի կենդանւոյն շունչը երկար լինի։ Երբեմն կպատահի որ քուռակը ինքիրեն այն մաշկը կփրցընէ կնետէ. բայց ոմանք ալ կուլ կուտան. նոցա շունչը կարճ կլինի, չեն կրնար դարն ի վեր ելնել ու կմնան։

Այս մաշկը կուլ տուող քուռակը օգուտ չբերելէն ի զատ՝ դիմացկուն ալ չլինիր. շատ կքրտնի, կերակրին տօպրակը կթրջէ, եւ աղէկ զգայուն ձի չլինիր։

Ոմանք քուռակը ծնածին պէս՝ լեզուին տակի երակէն (տամարհն) արիւն կառնուն. վասն զի այն կենդանւոյն լեզուն երկայն կըլինի, ու երբ խըխնջէ՝ ձայնը հեռու տեղեր կերթայ։

Քուռակը եթէ մօրը կաթը շատ ծրծէ, լեարդը (ճիյերը) կմեծնայ. եւ այնպէս կլինի մեծգի, ծոյլ ու հանդարտ. ոչ աղէկ բնութիւն կունենայ, եւ ոչ աղէկ ձի կլինի։

Ուստի Արաբիոյ մէջ միայն երեք օր մօրը կաթը ծրծել կուտան. յետոյ ուղտի կաթով կսընուցանեն, կամ թեվին բարակ ալիւրը ջրով ճմռած կուտան մինչեւ երեք ամիս։ Անկէ ետեւ ալ իրեն կերակուրը խոտ ու գարի է. բայց գարձեալ ալիւրէ շինածն ալ կուտան եւ ուղտի կաթը. օրն որ ուղէ, անկից ուտէ։ Այս կերպ սնուցանելով անասունը, երբոր մեծնայ՝ թռչունի պէս սրընթաց ու անխոնջ կլինի։ Իսկ մայրն ալ քառասուն օր չեն աշխատցըներ, պարապ կպահեն։

Քիւրտերն ալ քուռակը կովու կամ ոչխարի կաթով կմեծցընեն։ Այսպիսի ձիուն քով տիրասէր բնաւորութիւն մը կլինի։ Վրայէն իջնաս նէ՝ քովէդ չզատուիր, հեծնալու որ լինիս՝ հանդարտ կկանգնի. եւ այնպէս աղէկներ կլինին որ հեծնալու ատեն դայ նէ՝ ինքիրմէ կուգայ կպատրաստուի որ հեծնաս։

Այն ձիերն որ ջուրի մէջ կպառկին՝ կամ գոմեշի կաթով պահուած են, կամ յղանալու ատեն գոմեշին ջուրը պառկիլը տեսնելով է կըսեն։

Մէկ քուռակ մը որ ծովու ջուր խըմցունելով մեծցընես, անոր լեարդը պզտիկ կմնայ, ու յարգի է։

Էշերը Եգիպտոսի կողմերը շատ կատաղի կլինին. վասն զի խոզի միսը կջարդեն ու գարիին հետ խառնելով կկերցընեն, ջուրն ալ օրն անգամ մը գարիէն առաջ կուտան. թէ որ խոզին միսը ձիուն տրուի, ատամնոյ կընէ, եւ մարդու ալ ու անասունի վրայ ալ կյարձակի եւ կխածնէ։

(Շարայարութիւն յառաջիկայս)։

ՍԱՌՆՈՐԱԿ ՔԱՂՑՐԱՒԵՆԻ ՇԻՆԵԼ.

Սառնորակ քաղցրաւենի *(շէքէրլամէ)* կշինուի խնձորէ, տանձէ, ծիրանէ, նարնջի եւ լիմոնի կեղեւէ եւ ուրիշ պտուղներէ: Պտուղները առաջ կա՛մ ամբողջ եւ կամ կտոր կտոր ըրած կչորցընեն: Եթէ անոնց համը տտիպ կամ խիստ կամ կծու է, առաջ մաքուր ջրի մէջ թեթեւ խաշ մը կուտան, մինչեւ որ համին կծուութիւնը երթայ. կամ թէ խաշելու տեղը քանի մը անգամ եփ ելած ջուր կլեցնեն անոնց վրայ եւ կթողուն որ ջուրը ինքիրմէ քամուի մինչեւ որ պտուղներուն համը կակըղնայ: Սասաիկ հոտաւէտ պըտուղները, կեղեւները եւ արմատները եփել պէտք չէ, այլ միայն վրանին տաք ջուր լեցընել, որպէս զի ո՛րչափ որ կարելի է պահուի նոցա անուշահոտութիւնը: Այս պտուղներուն համար շարապ *(սիրօփ)* պատրաստելու համար՝ ճերմակ շաքար առ բաւական չափով, անոր չորս մասին մէկուն կշիռքովը ջուր լից վրան ու եփէ մինչեւ թանձրութեան երկրորդ աստիճանին: Այն շարապին մէջ ձգէ ուզած պտուղներդ, ու այնքան եփէ որ անոնց հիմութիւնը երթայ: Յետոյ քամոցով *(քէվկիր)* եփուած պտուղները շարապէն հանէ ու տաք սենեկի մը մէջ փռէ մինչեւ որ բոլորովին չորնան, եւ այնուհետեւ թղթի մէջ փաթթէ, սնտուկներու մէջ շարէ եւ չոր տեղ պահէ:

Երբեմն այսպիսի քաղցրաւենիներ սառնորակ շաքարով կպատեն: Այս բանիս համար շարապէն հանած պտուղները տաք սենեկի մէջ չորցընելու տեղը՝ քարէ կամ հասարակ սկաւառակի նիւթէ ամանի մէջ քովէ քով կշարեն. շաքարը անոր քառորդին չափ ջրով կեփեն, սովորականէն շատ աւելի կթանձրացընեն ու տափակ ամանի մէջ շարուած պտուղներուն վրայ կլեցնեն, այնպէս որ պտուղները այն շարապով բոլորովին ծածկուին: Երբոր շարապը աստիճանաբար պաղի, շաքարը պտուղներուն վրայ կնստի ու սառուցի պէս կփայլի: Երբոր բաւական սառնորակութիւն առնուն պտուղները, մէկիկ մէկիկ կհանեն զանոնք շարապէն ու կպահեն, եւ երկար ատեն կդիմանայ:

ՔԱՂՑՐԱՒԵՆԻՆԵՐԸ ՇԱՔԱՐՈՏԵԼԷՆ ՊԱՀՊԱՆԵԼՈՒ ՀՆԱՐՔ.

Շատ անգամ կպատահի որ քաղցրաւենին կամ անուշը *(կիւշէնկի, թաթլը)* ատեն անցնելով կշաքարոտի, այսինքն քաղցրաւենւոյն երեսը փրփուրի նման կհաւաքուի շաքարը՝ քաղցրաւենիէն զատուելով: Այս շաքարոտելուն առաջքը առնելու համար՝ կարելի է քաղցրաւենիին մէջ հասարակ աղ խառնել, բայց մէկ լիպրէ կամ ֆունթ շաքարին կէս զոլոթնիքէն աւելի աղ պէտք չէ դնել. եւ այսքան աղով քաղցրաւենիին համը չկրնար փոխուիլ:

ԿԱՐՃ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՄԷՋ ՄԻՍ ԱՂԵԼ.

Երբեմն հարկ կլինի մեծկակ մսի կտոր մը աղել ու այնպէս գործածել: Այս բանիս համար տաշտի մը *(թէնճէրէ)* մէջ գրեթէ մինչեւ վեր մաքուր ջուր լեցուր, տաշտին երեսը դէպ ի լայնքը երկու փայտ դիր, միսն ալ անոնց վրայ, այնպէս որ ջրին երեսէն երկու մատի չափ բարձր մնայ միսը: Մսին վրայ այնքան աղ ցանէ՝ որքան որ կրնայ վրան մնալ առանց թափելու, եւ այնպէս ձգէ միսը 24 ժամ, յետոյ կրնաս գործածել իբրեւ բոլորովին աղած միս:

ԿՈՎԻ ԼԵԶՈՒ ԱՂԵԼ.

Մէկ փոււտ լեզուին համար առ երեք ֆունթ (այսինքն 1 օխա) աղ եւ երեք զոլոթնիք աղբորակ *(կէօհէրչիլէ)*, իրարու հետ խառնէ, ու լեզուները պաղ ջրի մէջ լուանալէն ետքը այն խառնուրդով շփէ, յետոյ տաշտին մէջ շարէ: 12 օր այնպէս աղի մէջ ձգելէն ետքը նոյն աղջրով լուա, կախէ քամիոտ տեղ, ետքն ալ մէկ շաբաթ մուխի մէջ կախէ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՔ.

ԼԻՆԿՈԼՆԻ ՄԱՀԸ ԵՒ ՅԱՋՈՐԴԸ.

Այս 1865 տարւոյս նշանաւոր դէպքերէն մէկը անտարակոյս Լինքոլնի մահն է։ Մինչդեռ ամէն մարդ յուսով կսպասէր որ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց մարդախոշոշ պատերազմը վերջանայ, եւ բիւրաւոր անմեղ արիւններու հոսանքները դադրին, յանկարծակի լսուեցաւ աշխարհիս ամէն կողմը՝ որ նոյն Միացեալ Նահանգաց մեծ հասարակապետութեան Գահերէցը Աբրահամ Լինքոլն՝ չարաչար մահուամբ սպանուեր է, ուստի պատերազմը անով դադրելու տեղը եւս առաւել սաստկացաւ։

Այս ցաւալի դէպքին մանր պարագաները այնքան խրատ առնելու բաներ չեն, որքան նոյն Գահերիցուն վարքն ու կենսագրութիւնը, զոր այստեղ կհամառօտեմք։

Աբրահամ Լինքոլն ծնած էր Ամերիկայի Բէնթուքի քաղաքը 1809-ին։ Ծնողքը աղքատ երկրագործ էին, ուստի իրենց որդւոյն ոչ ուսում տուած էին եւ ոչ կրթութիւն. միայն ինքը առողջ եւ ուժեղ կազմուածք ունենալով, ընութեամբ ալ աշխատասէր լինելով, շատ տարի փայտ կոտրելու եւ հիւսնութեան արհեստը կբանեցընէր, եւ տեղի երկաթէ ճանապարհներուն վրայի գերանները կտրելու ու տաշելու կաշխատէր. քանի մը տարի ալ շոգենաւերու վրայ բեռնակիր եղաւ։

Լինքոլն մեծ սէր ունէր կարդալու, եւ աշխատանքովը վաստակած փողերուն մէկ մասը լրագիրներ առնելու կդործածէր ու աղատ ժամանակները անոնք կկարդար։ Յետոյ երբոր Ամերիկայի փոքրիկ քաղաքներէն մէկուն մէջ մանրավաճառի խանութ մը բացաւ, իրիկունները դպրոցի մը մէջ ուսում սովրելու կաշխատէր։ Անկից ետքը իրաւագէտ մարդու մը քով մտաւ, եւ իւր փութաջան աշխատանքովը ամէն տեսակ օրէնքներու լաւ տեղեկութիւն առաւ. այնպէս որ ինքն ալ բաւական մեծանուն փաստաբաններէն մէկը դարձաւ, եւ շատ մարդիկ կուզային իրեն խորհուրդ հարցընելու. մանաւանդ որ ամենուն յայտնի էր իրեն համեստութիւնը, ազնուութիւնը, բարակամտութիւնը եւ արդարասէր մարդ լինելը. ուստի առաջ պատգամաւոր ընտրուեցաւ նահանգներէն մէկուն մէջ, եւ յետոյ՝ այսինքն 1847-ին ընտրուեցաւ Ամերիկայի հասարակապետութեան խորհրդարանին անդամ։ Իրեն ազատամտութեանը պատճառաւ, եւ մանաւանդ գերիներու ազատութեանը մեծ պաշտպան լինելովը, 1860-ին ընտրուեցաւ նոյն հասարակապետութեան Գահերէց, եւ այն անձը որ երկրագործի որդի, փայտ կոտրող, հիւսն ու բեռնակիր էր, եղաւ աշխարհիս մեծամեծ ազգերէն մէկուն գլուխը. եւ թէպէտ վարմունքին մէջ միշտ կերեւէր հասարակ ու ռամկական կերպ մը, բայց սրամիտ դատողութեամբը, անաչառ եւ անշահասէր արդարութեամբը, եւ համեստ ու քաջասիրտ բնաւորութեամբը, շուտով պատկառելի եղաւ ոչ միայն իւր քաղաքակիցներուն, այլ եւ թշնամիներուն։

Այս տարի Լինքոլնի գահերիցութեան ժամանակը լցուած լինելով՝ Միացեալ Նահանգաց գլխաւորները ուզեցին նորէն զինքն ընտրելայն պաշտօնին, որպէս զի Ամերիկայի պատերազմը պատուաւոր կերպով մը վերջացընեն. ահագին առաւելութեամբ քուէից՝ անցած տարի Նոյեմբերին մէջ ընտրութիւնը Լինքոլնին վիճակեցաւ։ Եւ այնուհետեւ պատերազմը աւելի սաստկութեամբ առաջ տարուեցաւ Կրանթ զօրապետին ձեռքովը, այնպէս որ ապրիլի 2-ին Ռիչմոնտ քաղաքը առ-

նուեցաւ, եւ Լի զօրապետը անձնատուր եղաւ Հիւսիսականաց. բայց վրան հինգ օր չանցած՝ Լինքոլնը սպաննեցին, եւ բոլոր Ամերիկացիք, Լինքոլնի թշնամիներն անգամ, մեծ տրտմութեան մէջ ընկղմեցան։

Լինքոլնին տեղը Հասարակապետութեան Գահերէց ընտրուեցաւ Անտրիւ (Անդրէաս) Ճօնսըն, որ ծնած է 1808-ին. Նոյնպէս աննըշան եւ աղքատ ծնողաց որդի, ի մանկութենէ առանց ուսման մնացած, եւ յետոյ ինքնիրմէ կարդալ գրել սորված։ Կըսեն թէ երբոր Ճօնսըն դերձակի մը քով աշակերտութիւն կընէր, դերձակին բարեկամներէն մէկը սովորութիւն ունէր նորա խանութը գալու, եւ աշխատաւորաց կար կարած ժամանակը բարձր ձայնով կկարդար անոնց Անգղիոյ երեւելի փաստաբաններուն ճառերը։ Ճօնսըն պատանին մեծ ուշադրութեամբ մտիկ կընէր այն կարդացմունքը, անով սէր մը ձգեց կարդալ սորվելու որ այն ճառերուն միտքը աւելի լաւ հասկընայ. գնաց այբբենարան մը գնեց, ու առանց վարժապետի կարդալ սորվեցաւ՝ գործաւորաց մէկուն երբեմնական օգնութեամբը. յետոյ այն ճառ կարդացող անձէն գիրքը առաւ ու սկսաւ կարդալ, եւ այնուհետեւ ամէն իրիկուն երկու երեք ժամ կարդալով կանցընէր։ 1828-ին իւր գեղին գլխը ընտրուեցաւ, մինչեւ երեք անգամ. յետոյ իւր նահանգին օրէնսդրական ժողովին երեսփոխան. եւ այնուհետեւ քանի գնաց անունը մեծցաւ իբրեւ ճարտասան եւ օրէնսդէտ, եւ զանազան գաւառաց գլխաւորական կուսակալ դրուեցաւ, միանգամայն եւ քաջութեամբը անուանի զօրապետներէն մէկն եղաւ. եւ թէպէտ շատ թշնամիներ ալ ունէր, 1865-ին Մարտի 4-ին ազգային Հասարակապետական ժողովը ընտրեց զինքը Լինքոլնին օգնական, եւ ապա նորա յաջորդ։ Ճօնսըն ամէն կողմանէ Ամերիկացւոց մեծարանքին արժանաւոր մարդ է, եւ իրեն փորձառու, ուշադիր եւ ողջամիտ բնաւորութեամբը կյուսացուի որ ոչ միայն Լինքոլնին արժանաւոր յաջորդ է, այլ եւ Ամերիկայի գործոց յաջողութեան եւ խաղաղութեանը պատճառ պիտի լինի։

ՄԱՆՐԱԼՈՒՐՔ.

ՄԱՐԴՈՒՍ ԸՂԵՂԻՆ ԾԱՆՐՈՒԹԻՒՆԸ.

Ընդհանուր կարծիք է բնագիտաց՝ թէ խելացի մարդոց ըղեղը աւելի նիւթական ծանրութիւն ալ ունի քան թէ անխելքներունը։ Օրինակի համար, սովորաբար չափահաս մարդու մը ըղեղին ծանրութիւնն է մէկ փունտ եւ 91½ զոլոթնիք. բայց Կռոմուէլի ըղեղին ծանրութիւնն է եղեր 5 փունտ 18 զոլոթնիք։ Լորտ Պայրըն բանաստեղծինը 5 փունտ 20½ զոլոթնիք. Տիւփիւյիթրէն բժշկինը 2 փունտ 42 զոլոթնիք. Կիւվիէ բընապատումինը 3 փունտ 44½ զոլոթնիք. Նափոլէոնի Ա. ըղեղը 2 փունտ 45½ զոլոթնիք։

ՋՈՒԱՐՃԱԼԻ ԴԻՊՈՒԱԾ ՄԸ.

Տարուայս սկիզբները Փարիզու երկաթուղիներէն մէկուն կայարանին մէջ դիպուած մը պատահեր է շատ զուարճալի, եւ միանգամայն խրատ առնելու բան։

Ժիւղ Մէհէր անունով երեսուներեք տարեկան երիտասարդ մը կայ եղեր՝ տղայութեան ժամանակէն որբ մնացած, ու տասնըվեց տարեկան առենը Փարիզէն Ամերիկա գնացած։ Փարիզու մէջ հօրեղբայր մը միայն ունի որ վրան շատ սէր ունենալով՝ գիշեր ցորեկ կմտածէ եղեր թէ երբ պիտի դառնայ որդեօք Ամերիկայէն իւր եղբօրոր-

*

դին։ Վերջապէս կիմանայ որ այս ինչ օրը՝ երեկոյեան երկաթուղւոյն ընթացքովը պիտի գայ Մէհէրը, պիտի հասնի Փարիզ. ուստի այն իրիկունը կերթայ կայարանը, մեծ անհամբերութեամբ կմտնէ բազմութեան մէջ, եւ ուրախութենէն աչքը մութ կոխած՝ կսկսի մէկը մէկալը կոխկրտելով հրմըշտըկելով առաջ երթալ որ եղբօրորդւոյն հանդիպի։ Մէկը մէկալը կնեղանան այն ծերուն այնպէս անքաղաքավար կերպով առաջ անցնիլ ուզելուն վրայ. իսկ նա նոյն միջոցին կպարնուի բարձրահասակ ու մեծղի երիտասարդի մը հետ՝ որ դիմացէն կուգայ եղեր. այնպէս սաստիկ եղեր է զարնուածքը որ երկուքն ալ բարկանալով իրարու վրայ՝ կըսկըսին մէկզմէկ նախատել։ Մէկը կըսէ. ինչ կոպիտ մարդ ես. մէկալը թէ «Կոպիտը դուն ես։ — Անամօթ։ — Աներես ու անզգամ»։ Այս խօսքէն ետքը բանը մինչեւ իրարու ապտակ զարնելու կհասնի։ Կռիւը կմեծնայ, կսկսին ծեծկուիլ։ Վրայ կհասնին բարեկարգարանի պաշտօնեաները, կբռնեն կտանին մօտ եղած պահանորդաց տեղը։ Պահանորդաց գլխաւորը կհարցընէ երիտասարդին թէ «Անունդ ինչ է։ — Ժիւլ Մէհէր։ — Ժիւլ Մէհէր, կկանչէ անդիէն ծերուկը. ինչ կըսես. տես դուն եղած բանը»։ Եւ իսկոյն հօրեղբայրն ու եղբօրորդին կփաթթուին իրարու մեծ ուրախութեամբ, եւ բոլոր տեսնողները կապշին կմնան։ Իսկ նոքա խիստ շուտ կմոռնան կռիւն ու ծեծկուուքը. վասն զի ինչ էր անոնց պատճառը, եթէ ոչ մէկզմէկ տեսնելու կարօտէն արտորանք։

— Ո՜րչափ անգամ կհանդիպի մեզի ալ որ մեր չճանչցած մարդուն վրայ կասկածներ կընեմք։ վրան գէշ կխօսիմք, երեսը տեսնել չեմք ուզեր, ու երբեմն կռիւ ալ կընեմք հետը. կարծիք կընեմք թէ նա թշնամի է մեզի, իրեն թշնամի կդառնամք. շատ անգամ նաեւ կամաւ չտեսնելու կզարնեմք նորա աղէկութիւնները եւ բարեսրտութիւնը։ Ո՞ գիտէ, դուցէ մէկ խօսքով՝ մէկ բացատրութեամբ մը կարելի էր այսքան չարեաց առջեւը առնուլ։ Զգուշանամք ուրեմն յանդուգն եւ շուտափոյթ դատողութենէ, որ քրիստոնէական հոգւոյ բոլորովին հակառակ է, եւ դիմացինին հետ թշնամւոյ պէս վարուելէն առաջ՝ մտքերնիս բերեմք թէ նա մեր եղբայրն է։

ԶՈՒԱՐՃԱԼԻ ԿՏԱԿ ՄԸ.

Մօտ ատեններս աւստրիացի զինուորականին մէկը, որ պաշտօնէ ելած է եղեր, կվախճանի։ Սա իւր կտակին մէջ կթողու բոլոր անշարժ ստացուածքը իւր եղբօրորդւոյն, բայց այս պայմանով որ նա ամենեւին լրագիր չկարդայ. եւ որպէս զի այս պայմանը ճիշդ կատարուի, իւր բարեկամներէն երեքին կորոշէ մեծ գումար մը՝ որպէս զի եղբօրորդւոյն վրայ աչք ունենան։ Պայմանին մէջ այս ալ կայ եղեր որ եթէ եղբօրորդին յանկարծ լրագիր կամ օրագիր կարդայ, զրկուի իւր բաժինէն՝ որ երկու մեծամեծ տներ են, եւ այն տները իւր կտակակատարներուն տրուին։ Այս ալ գիտնալու է որ այն երիտասարդը Վիեննայի նամականատան մէջ պաշտօնատէր է, եւ լրագիր կարդալը շատ կըսիրէ եղեր։ — Այս կտակը ո՛րքան որ զուարճալի է՝ նոյնչափ ալ զարմանալի եւ նախանձելի պէտք է երեւնայ կարդացողաց, մանաւանդ անոնց որ արդէն լրագիր կարդալու ոչ սէր ունին եւ ոչ սովորութիւն։

ՄԱԹԻԷՕ ՏԸ ԼԱ ՏՐՈՄ.

Մարտի 16-ին վախճաներ է Մաթիէօ տը լա Տրոմ գաղղիացին, որ այս միջոցիս օդոց գուշակութեանը կողմանէ մեծ անուն հաներ էր ամէն տեղ, Թէպէտ եւ Գաղղիացւոց հասարակ ժողովրդեանը մէջ վաղուց անուանի էին իրեն օրացոյցները եւ օդերու գուշակութիւնները՝ մինչեւ 400 հազար օրինակի չափ տպագրուած։ Կըսեն թէ ինքը պարզմիտ եւ պարզամիտ մարդ էր, եւ բնական գիտութեանց ետեւէ ընկնելու սկը-

սածը 1851-էն ետքն էր: Այնքան մեծ ցաւատք ունէր իրեն գուշակութեանց ճշդութեանը վրայ որ քանի մը ամիս առաջ՝ մինչդեռ ամէնքը կտեսնէին որ նորա կեանքը կարճընալու վրայ է, ինքը գիր գրեր էր բարեկամներէն մէկուն, յորում կմարգարէանար թէ շատ երկար պիտի ապրի:

ՎԱԳՐԵՐԸ ՋՆՋԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ.

Կըսեն թէ Լոնտոնի մէջ ընկերութիւն մը ձեւացեր է Հնդկաստանի վագրերը ջարդելու: երկու տարի առաջ Հնդկաստանի ցամաքէն ծովուն մէջէն լողալով այնքան վագր անցեր է Սինկափուր կղզին որ շատ աշխատանքով ցազիւ կրցեր են զանոնք ջնջել. ամէն օր կանայք տղայք եւ աշխատաւորք վագրերուն բերանը կընկնին եղեր: Միայն մէկ գեղի մը մէջ երեք ամսուան միջոցին սպաններ են 10 վագր, 25 ընձառիւծ *(զափլան)*, 20 արջ, 9 բորենի *(զըրբլան)* եւ երեք գայլ:

ՏԱՐԻՆ ՈՐՔԱՆ ՈՍԿԻ ԵՒ ԱՐԾԱԹ ԿՀԱՆՈՒԻ ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ ԵՐԿԻՐՆԵՐ.

Վերջի վիճակագրական տեղեկութիւններուն նայելով, տարին 379 միլիոն թալէռի ոսկի եւ արծաթ կելնէ. ասոնցմէ 285 միլիոն ոսկի եւ 94 միլիոնը արծաթ: Քալիֆոռնիայէն կելնէ գրեթէ 100 միլիոն թալէռ, եւ Ամերիկայի ուրիշ երկիրները գրեթէ նոյնչափ. Ռուսաստան 31 միլիոն թալէռի, Եւրոպայի ուրիշ կողմերը 10 միլիոն, Ասիոյ ու Ամերիկոյ մէջ 8 միլիոն. իսկ Աւստրալիա 120 միլիոն: Այս դարուս սկիզբէն մինչեւ ցայժմ ոսկին 15 անգամ աւելի սկսեր է ելնել, եւ միայն 1848-էն ի վեր, այսինքն Քալիֆոռնիոյ ոսկեհանքերուն բացուելէն առաջ, վեց անգամ աւելցեր է ոսկին: Օրագրին մէկը կըսէ թէ այս մտքով կարելի էր մեր դարը *ոսկեղեն դար* անուանել, եթէ շռայլութիւնը, զեղխութիւնը եւ մարդկանց անկուշտ ագահութիւնը այսչափ ոսկին ու արծաթը փոշի չդարձընէին:

ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԸ.

ԽՐԻՄՈՒ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ.

Խրիմու եւ Նախիջեւանի Հայոց Անիէն գաղթական լինելուն պատմութիւնը թէպէտ որդւոց որդի աւանդութեամբ մնացած է նոցա մէջ, բայց այն աւանդութեան գեղեցիկ ու վաւերական հաստատութիւն տուողը ձեռագիր Յայսմաւուրքի մը Յիշատակարանն է, որոյ հատուածները պէսպէս գրուածոց մէջ արդէն գրուած ու հրատարակուած են:

Այն Յայսմաւուրքը գրուած է 1694-ին, ինչպէս որ կըսէ. «Յիշատակ է գիրքս տի-«բացու Աւետիքին յեկեղեցի Աստուածածնի, «որ կոչի Յայսմաւուրք. զոր կարգեալ է ի «յետին ժամանակս վարդապետն Գրիգոր «Ծերենց կոչեցեալ: Գրեցաւ սա յամի Հայոց «ՌՃԼԹ, եւ Տեառն ամի ՌՈՂԴ, ի կաթուղի-«կոսութեան Տեառն Եղիազարու, յառաջնոր-«դութեան հիւսիսային երկրիս, որ է Ղռիմ, «Վարդանայ արքեպիսկոպոսի եւ Յակոբ վար-«դապետի քաջ բաբունապետի»:

Մինչեւ 1858 այն Յայսմաւուրքը պահուած էր Նախիջեւանի Նեսվիթայ գեղի եկեղեցին. յետոյ Առաջնորդին հրամանաւը փոխադրուեցաւ քաղաքին սուրբ Լուսաւորիչ անունով մայր եկեղեցւոյն գրադարանը՝ որպէս զի աւելի զգուշութեամբ պահուի:

Մեր յիշատակարանը գրուած է սրբոյն Սարգսի զօրավարին վկայաբանութենէն ետքը, այս խօսքերով.

«Դարձեալ եւ զայս, ո՛վ բարեմիտ ունկնդիրք, ի յիշումն ածցուք ինչ ինչ ի կարճաճաւաք յորակութեանց տարաբախտ եւ ցայրենազուրկ

թշուառակենցաղ ազգիս Հայոց, զորս ի մերոցն նախնեաց, եւ զորս ի յետնորդացս ի մէնջ. եւ աղբերաթոս արտասուօք վարսաքրքիր գլխով յերկիր անկեալ՝ անխնդաց կենօք լացցուք, թէ եւ ո՛չ հաւասարի զանմխիթար սուգն մեր ընդ տանջանացն բազմաչարչար եւ կենցաղազուրկ նահատակացն մերոց նախնեաց՝ որք ի Կաֆայ կատարեցան ի ձեռն անօրէն Կէտիկ Ահմէտ փաշային. հեղին զարիւնս իւրեանց վասն անուանն Քրիստոսի եւ վասն սուրբ եկեղեցւոյ՝ իբրեւ զվտակս գետոց: Բայց ո՛չ պատեհ գոլոյն զզանցառութիւն պատճառի զրկման մեր եւ նախնեաց մերոց ի բնիկ հայրենեաց եւ պանդխտաւորութեան մերում, եւ մանաւանդ ոչ յուստեքէ գոլն զյիշատակարան վասն անցից մերոց պատմագրեալ, հարկեցաք նաեւ իւրաքանչիւրամեայ յիշատակօրէն պատմաբանել՝ զորս ի կենդանութեան նախնեաց մերոց, եւ զորս յայժմ ի մեզ, հանդերձ մարտիրոսական կատարմանցն ոչ անյիշատակ առնել, եւ ոչ զկարս ըստ գիտութեան մերում առ ի յօրինել, թէ որո՛ց էր եւ է՝ զմեր ներկաբնակ մեծ կղզիս զայս Ղռիմ. կամ թէ ո՞ւր կամ յորո՞ւմ գաւառի, կամ տան, կամ գահոյ էր զսեպուհի բնակութիւն մեր: Ուրեմն, ո՛վ ապտուածասէր հաւատացեալք եւ Քրիստոսի արեամբ գնեալք, եւ ի գոմս նորին հօտակուտեալք, ուշադիր լերուք առ այս, զհարկս հասարակաց յիշատակողիս խնդրոյ: Զի մեծ կղզիս զայս Ղռիմ՝ յորում բնակիմք, էր ի յառաջին ժամանակս բնակութիւն Ցունաց. որ յետ Համբարձման Քրիստոսի Փրկչին մերոյ եկն մինն ի յեօթանասնից, քարոզեաց զնոսա, եւ դարձոյց ի հաւատս քրիստոնէական. որք էին պարապողք այգեաց եւ նաւավարութեանց, եւ բնակութիւն նոցա լինիւր ի ծովեզերս, ի քարանձաւս, դըղեակս, որք կան այնպէս նաեւ մինչեւ ցայսօր: Եւ յետ ժամանակաց ՆՂԱ ամին ել ի պարսկական գնդէն Ղբչախ կոչեցեալ ազգ մի՝ այլալեզու, մահմէտական կրօնիւք. դա տիրէ զբոլոր Ղռիմն: Իսկ յետ սակաւուց ժամանակաց Լատինք եկեալ ցանկան տեղոյն Կաֆայու, որ եւ ասի Թէօտոսիայ: Եւ սիրով ուխտ եդեալ խնդրեն ի Ղբչախէն, եւ տայ նոցա հրաման, եւ շինեն զՖռանկ-հիսար ի ծովահայեաց տեղն ի ստորոտ լերին, ուստի բղխին ակունք քաղցրահամ ջրոցն զանազան աղբերաց: Այսքան վասն ներկաբնակ Ղռիմայ կղզոյս բաւեսցուք, եւ դարձցուք առ այնմ որ ի վեր անդր ասացաք՝ թէ ո՞ւր կամ յորո՞ւմ գաւառի էր զսեպուհի բնակութիւն մեր:

«Զի մեք եմք սերունդք Պալիաւունեաց, ի մեծ Թագաւորանիստ քաղաքէն յԱնւոյ, որ է գաւառին Շիրակվանու, տանն Շարայեան, գահոյն Բագրատունեանց: Զի մեծ Թագաւորանիստ քաղաքն մեր Անի իշխանաց եւ ազնուականաց էր բնակութիւն. եւ զի ո՛չ կարեմք ներ սահմանի արկանելով պատմել՝ զանսահման եւ զանհուն հարստութենէ յիշխանացն ազնուականացն մինչեւ ցգռեհիկս: Եւ բաց ի զանազան ոսկեզօծ պալատից իւրաքանչիւրոցս ունէաք նաեւ ի նմա հազար եւ մէկ եկեղեցիս: Բայց վերջապէս ոչ արդարութիւն գտանեցաւ ի մեզ, եւ ոչ զղջումն առ ի զերծուցանել զգրաւեալ հոգի եւ զմարմին մեր. բարկացաւ Տէր ի վերայ մեր:

«Եւ յետ սակաւուց ժամանակաց Զարմաղան խանն Թաթարի առաքեալ դեսպանս ի քաղաքն յԱնի, զի զբնակիչս նորին հնազանդիցէին ինքեան. զի գլխաւորքն ոչինչ պատասխանի ետուն նոցա. իսկ ամբոխ քաղաքին եւ ռամիկքն սպանին զդեսպան: Եւ զայն տեսեալ զօրքն այլազգեաց՝ ի բարկութիւն դրդեցան, եւ զքաղաքն շուրջ պաշարեալ անթիւ զօրօք պռին, եւ սուր ածեալ առհասարակ անողորմաբար կոտորեցին, զսակաւ կանայս եւ զմանկունս թողեալ: Կողոպտեցին զինչս եւ զստացուածս, աւերեցին զբոլոր եկեղեցիսն, քանդեցին զքաղաքն, եղծին եւ ապականեցին զփառս վայելչութեան նորա: Անդ էր տեսանել տեսիլ ողորմագին. որ ծնողք եւ ծնունդք ի միասին կոտորեցեալք եւ դիզացեալք ի վերայ միմեանց իբրեւ զդերբուկս քարանց կուտակեալք, քահանայք եւ պաշտօնեայք ցիր եւ ցան անկեալ ընդ երեսս դաշտացն, արբեալ երկիր յարենէ եւ ի ճարպոյ վիրաւորացն. փափուկ մարմինք որք աճառովք լուացեալք՝ սեւացեալք էին եւ այտուցեալք. եւ այնքիկ որք ոչ էին ելեալ յարտաքոյ քան զդուռն քաղաքին, բոկ եւ հետիքնթաց վարեցան ի գերութիւն. եւ որք ի պատուական մարմնոյ եւ յարենէ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի հաղորդ-

դէին, ուտէին զմիս զանսուրբ եւ զիեղձուցիկ, եւ ըմպէին ի պիղծ կաթանէ ձիոցն. կանայք պարկեշտք եւ ողջախոհք մասնեալք ի իայտառականս վաւաշոտ մարդկանց: Ապա բազումք թողլով զոսկեզօծ պալատս եւ զծաղկաւէտ դաշտս, զվանորայս եւ զեկեղեցիս աւեր, ելեալ եկին որպէս փախստական ի յԱխսարայ, որ է ի մէջ Հաշտարխանու եւ Ղազանու. ոմանք գնացին ի ձուղայ, ոմանք ի Վան եւ այլք ի Սիս:

«Եւ որք յԱխսարայ եկին, հրաման առեալ ի Թաթար խանէն բնակեցան անդ՝ ոչ բազում ժամանակս. որ էր զայս ՉԽԸ թուին. վասն զի մինչ նեղեալ եղեն ի Թաթարացն, դեսպան յղեն ի Ղռիմ առ իշխանն Ջինիվիզաց՝ որ բնակէր ի մէջ Ֆռանկիսարին Ֆէօտոսիու, ուխտ դնեն ընդ իշխանին Ֆէօտոսիու. ելեալ ի յԱխսարայէ իշխանք եւ ազնիւք եւ հասարակ ժողովուրդք՝ վառեալք զինու, պատերազմելով ընդ Թաթարացն ճեղքեալ գան ի Ղռիմ, եւ բնակին ի Ֆէօտոսիայ, ի Կազարաթ եւ ի Սուրղաթ եւ ի կողմունս սոցա. այս եղեւ ՉՀԹ թուին:

«Յայնժամ զօրացաք մեք եւ բազմացաք, եւ շինեցաք զգիւղս եւ զգաւառս: Իշխանք եւ ազնուականք ի Ղարապազարէն սկսեալ մինչեւ ի Սուրխաթ եւ ի Ֆէօտոսիայ ի լերինս եւ ի դաշտս լի արարին վանօրէիք եւ եկեղեցեօք մինչեւ ի Սուրխաթ: Եւ շինեցաք տունք հարիւր հազար եւ զեկեղեցիս հազար, եւ ի աիէ Հոնականաց պարսպեցին ի քաղաքն Ֆէօտոսիայ:

Իսկ Պ թուին գայ մեծ խանն Թաթարի, պատերազմեալ հալածէ զՂբչախ Պարսից, եւ տիրէ զբոլոր Ղռիմ ի ձեռաց նորա. բայց ո՛չ զօրելոյն առնուլ զՖէօտոսիայ՝ ակամայ բարեկամացեալ զերթեւեկութիւնս առնէին ընդ իշխանին Ջինեվիզաց, զի յոյժ սիրով էին ուխտիւք եւ պայմանօք մինչեւ Ջժէ թուին:

Ապա խանն էառ զդուստրն Շիրին իշխանին ի կնութիւն որդւոյ իւրոյ, եւ յետ խնամեցնելոյն հրաւիրեաց Շիրին իշխանն զփեսայն իւր ի յինքն. բայց կռուարկուք միախորհուրդ լեալք՝ այնքան խառնակութիւնս արարին առ խանն ասելով՝ թէ Շիրինն զորդի քոյ կոչեաց ի խորհուրդ, հալածելով զքեզ՝ նստուցանել յաթոռ քո. եւ առ Շիրինն՝ թէ եկեալ է փեսայն քո առ քեզ, զի զքեզ հալածեալ կորուսցէ, եւ այլ բազում բանիւք, մինչ զի պարոն Շիրինն հաւատացեալ ըմբռնեաց զփեսայն իւր, եւ ետ ի պահեստ Լատին իշխանին: Ընդ որս ոխացեալ խանն՝ դեսպան առաքէ առ սուլթանն Թուրքաց գալ ի յօգնութիւն, ենթ պայմանիս այսորիկ, ասելով՝ թէ քաղաքն ձեզ լիցի, եւ զորդին իմ ինձ. իսկ Թուրքն Դ ձ նաւօք ընդ ծովով եւ ինքն ընդ ցամաքիւ պաշարեցին զՖէօտոսիայ:

«Յայնժամ ընդդիմացան իշխանքն եւ ազնուականքն մեր, եւ ոչ ետուն զբերդն. ապա Թուրքքն ուխտ եդեալ ընդ Հայոց չմեղանչել եթէ հնազանդեսցին, այլ ազատութիւն տալ, տեսեալ իշխանացն մերոց եւ ազնուականաց զթուլութիւն իշխանին Ջինիվիզաց եւ զօրացն նոցին, մանաւանդ թէ իշխանն փախուստ էառ, անճար մնացեալ ի սովու, առին զերդումն եւ զքաղաքն ետուն Թուրքաց: Զայս եղեւ ՉԻԴ թուին:

(Շարայարութիւն յառաջիկայս).

ՆԱՄԱԿ ՅԱԽԼՅԽԱՅԼ

Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄՍԱԳՐՈՅՍ.

«Ժողովրդական դպրոցն Ախլցխոյ Յանգուցեալ Կարապետ Արքեպիսկոպոսի մայրանէն մինչեւ ցայսօր կնմանէր այն նաւին՝ որ ծովագնացութեան ատեն դառնագոյն շնչմանէ ցիւսիսային հողմոց՝ կատաղի ալիքների վրայ կտարուբերուէր այսր եւ անդր, եւ նաւամուտքն դիտելով եւ երեւակայելով հեռու եղած բազմաձաղիկ լերանց միանգամայն եւ վայելչագեղ հովիտների շքեղազարդ գեղեցկութիւններն, կփափագէին սքանչելապայծառ տեսութեան նոցին, չէին ձեռնհաս հասանել եւ երջանկանալ, մինչդեռ մերձակայ եւ հեռաւոր նաւուց ամենայաջող սրընթաց արշաւանքներն կդիտէին դէպ ի նաւահանգիստն ի ձեռն ճարտարահմուտ նաւավարաց: Ուր ուրեմն նաւորդները իբր ի քնոյ զարթուցեալ՝ բարուք համարեցին նոյն ալէտանջ նաւն ապաստան առնել այլ ճարտարագոյն ղեկավարի եւ նաւաստեաց, յուսալով այնու գտանել այցելութիւն: Այսպէս եւ ժողովրդական դպրոցն Հայոց Ախըլցխայ յետ բազմամեայ դժբաղդութեան իւրոյ երջանկացաւ ածմէն՝ մինչ կարգեցաւ անոր հոգաբարձու բարեծնունդ եւ ազգասէր Աղա Կարապետն Մուրաֆեանց, այր հանճարեղ եւ բարեպաշտօն վարուքն եւ բարուք, գովանի, հեզ եւ բարեսէր, փոյթ ի յառաջադիմութիւն ազգայնոց, որպէս քրտնաջան հոգաբարձու նահանգական Ուսումնարանին Ռուսաց, նոյնպէս եւ եկեղեցական Ուսումնարանին Հայոց. եւ ամենագովելի ջանացողութեամբ սոյն արժանայիշատակ անձին խոստանայ ժողովրդական Ուսումնարանն Հայոց Ախլցխոյ մատուցանել այսուհետեւ անուշահամ եւ զուարճալի պտուղներ՝ ազգիս փառաւորութեան՝ պայծառութեան եւ օգտակարութեան համար:

«Խնդրելով ի տիպ արձանացուցանել այս թուղթս տարւոյս ամսաթերթերէն մէկուն մէջ, պարտ անձին համարիմ, եւ այլն:

ՅՈՎՀԱՆ ՔԱՀ. ՅԱՐՕՅԵԱՆՑ.

ՀԱՆԵԼՈՒԿ.

Գըլխովս ու վիզովս օտարն է, ես չեմ.
Գըլուխս որ կըտրես, խսկոյն ահ կընեմ.
Մընացած մասամբս եմ քաջ եւ կարող,
Եւ բոլոր անձամբս ուխտի կատարող:

Մայիսի Հանելուկն է ՈՉԻՆՉ, որոյ տառերուն թուական նշանակութիւնն է 2420. վասն զի *ո* = 600 + *չ* = 700 + *ի* = 20 + *ն* = 400 + *չ* = 700. ընդ ամենայն **2420**.

Վերատեսող ամսագրոյս, ԳԱԲՐ. Վ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ.

ՀՐԱՄԱՆԱՒ ԳՐԱՖՆՈՒԹԵԱՆ. ի Թեոդոսիա, ի 26 Մայիսի 1865.

Ի Տպարանի Թալիպեան Ուսումնարանի ազգիս Հայոց.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. Թեմական Տեղեկութիւնք 121
2. Բարոյականք . — Երկու Խրիմեցւոց մէջ 1063-ին եղած խօսակցութիւն մը 122
3. Առակ. — Ասպետ 124
4. Բանասիրականք . — Լսարան Կենցաղօգուտ գիտելեաց . Պատմութիւն Աստուածաշունչ սուրբ Գրոց, Դաս ԻԱ. 125
5. Ուսումնականք . — Լուսին. 129
6. Բանալի Բնական Գիտելեաց. — Բորակածին կամ անկենդան կազ . . 132
7, Տնտեսականք. — *ա)* Պայտառարուեստ կամ Անասնաբուժութիւն յօգուտ գիւղականաց եւ ճանապարհորդաց 134
բ) Սառնորակ քաղցրաւենի շինել, — *գ)* Քաղցրաւենիները շաբաթուոյն պահպանելու հնարք. — *դ)* Կարճ ժամանակի մէջ միս աղել. — *ե)* Կովի լիզու աղել 137
8. Բաղաքականք. — Լինքոլնի մահը եւ յաջորդը 138
9. Մանրալուրք. — *ա)* Մարդուս ըղեղին ծանրութիւնը. — *բ)* Զուարճալի դիպուած մը. — *գ)* Զուարճալի կտակ մը. — *դ)* Մաքիեռ տը լա Տրոմ. — *ե)* Վազքերը ջնջելու համար ընկերութիւն. — *զ)* Տարին ո՞րքան ոսկի եւ արծաթ կնոջի այլ եւ այլ երկիրներ. 129—140
10. Հին եւ նոր Ազգային Յիշատակարանք. — Խրիմու Հայոց պատմութիւն 141
11 Նամակ յԱիւլցխայէ ի խմբագրութիւն ամսագրոյս 144
12. Հանելուկ . . . . . —

~~ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵՍՆ~~

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԽՐԻՄՈՒ

ՀԱՆԴԵՐՁ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԵԱՄԲՔ

ԶՆԱԽՆԻ ԵՒ ԶԱՅԺՄՈՒ ԲՆԱԿՉԱՑ ՏԱՒՐՈՅ.

ՇԱՐԱԳՐԵԱՑ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՏԷՐ-ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ.

Թղթակազմ օրինակին գինն է . . . . . 1 *ռուպ.* 50 *քոպ. արծ.*
Լաթակազմ — — . . . . . 2 — — —
Ոսկեզօծ — — . . . . . 3 — — —

Տարեկան գին բաժանորդագրութեան. . . . . 6 ռուպ. արծ.